

SEYYİD NESİMÎ DOSDOĞRU YOL ROMANINDA ZAMAN MEKÂN HÂL*

Time, Space and State in the Novel of *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol*

Ayşe ULUSOY TUNÇEL**

Öz

Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol romanı, Türk mutasavvıflarından Seyyid Nesîmî'nin (ö.1404) hayatını konu alan bir eserdir. Seyyid Ömer İmâdüddin Nesîmî, İslâm dünyasında Hurufîliği bir sistem haline getiren Fazlullah-ı Hurûfî'nin en sadık müritlerinden biridir. Fazlullah-ı Hurûfî'nin Timur tarafından idam edilmesinin ardından Azerbaycan'dan ayrılan Nesîmî, Hurufîlik düşüncesini yaymak için İran, Irak ve Suriye'de bulunmuş, Ankara ve Bursa gibi şehirler başta olmak üzere güney, batı ve doğu Anadolu'yu dolaşmıştır. Anadolu'da devrindeki mutasavvıflarla yoğun ilişkiler kuran ve birçok mürit yetiştiren Nesîmî, Hurufîlik düşüncelerinden dolayı imansızlıkla suçlanarak Halep'te öldürülmüştür. Zamanının en güçlü devlet adamlarıyla mücadele ederek, inancı uğruna korkusuzca ölüme giden Seyyid Nesîmî'nin hayat hikâyesi, Türk Dünyası Edebiyatında İsa Hüseyinov'un *Mahşer* (1982, Bakü) adlı romanında işlenmiştir. Çınar Ata'nın *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol* (İstanbul, 2020) romanı, Nesîmî'nin hayatını bir roman kurgusu içinde ele alan ikinci eser olarak karşımıza çıkar. Eserde Nesîmî'nin maddî ve manevî âlemdeki yol güzergâhı Nahçıvan, Tebriz, Erzincan, Ankara, Bursa ve Halep olarak belirlenmiştir. Bu coğrafya o devirde Türklerin ve Türkçenin egemen olduğu bir coğrafyadır. Roman, bu bölgelerde yer alan belli başlı tarihî mekânları ve tabiat unsurlarını tasvirdeki başarısı ile dikkat çeker. Önemli bir bölümü Fetret Devri'nde geçen romanda siyasi ve sosyal arka plan da ihmal edilmemiştir. Nesîmî'nin her gittiği bölgede Emir Timur'un hâkimiyetinin ve bunun yarattığı kaygının sürekli vurgulanması, Timur'u eserde âdeta bir roman kişisi haline getirmiştir. Roman, konusu Nesîmî olmasına rağmen, o dönemin diğer tasavvuf büyüklerinin de kendilerine özgün kişilikleriyle yer aldığı bir eserdir. Romanın bir diğer özelliği, Nesîmî'nin, başta "ene'l Hak" ve "'vahdet-i vücüt" olmak üzere Hurufîlik kapsamındaki görüşlerine, "okur"un anlayıp yorumlayabileceği bir sadelikte yer vermiş olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Nesîmî, Hurufîlik, Ene'l-Hak, Tasavvufî Roman, Biyografik Roman.

Abstract

Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol is a novel about the life of a Turkish *şūfî*, Seyyid Nesîmî (d.1404). Seyyid Ömer İmâdüddin Nesîmî was one of the most loyal followers of Faḍlallāh Hurūfî, who systematized *Hurūfism* in Islamic world. After Faḍlallāh Hurūfî had been executed by Amîr Tîmūr, Nesîmî left Azerbaijan and went to Iran, Iraq and Syria; and travelled South, West and East Anatolia, especially Ankara and Bursa to spread *Hurūfism* idea. Nesîmî contacted with many of *şūfîs* of that time and guided many followers in Anatolia. He was accused of infidelity because of his *Hurūfism* ideas and killed in Halep. In Turkish World literature, the life story of Seyyid Nesîmî, who died fearlessly for the sake of his beliefs by struggling with the most powerful statesmen of his time, was handled in the novel of *Mahşer* (The Last Judgment) (1982, Baku) by İsa Hüseyinov. *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol* (İstanbul, 2020) by Çınar Ata is the second novel that handles life of Seyyid Nesîmî via novel fiction. The material and spiritual path route of Nesîmî was set as Nakhichevan, Tabriz, Erzincan, Ankara, Bursa and Halep in the novel. These regions were under the control of Turkish people and Turkish language at the time. The novel attracts attention with its effort and success in describing certain natural factors and historical places that were located in these regions. A major part of the novel takes place in Ottoman Interregnum period, and thus, political and social background of the period was not overlooked. Besides, the novel emphasizes the authority of Amîr Tîmūr, and fear of it constantly, wherever Nesîmî goes, and this makes Tîmūr a novel character so to speak. The main subject of the novel is Nesîmî, but it also mentions the other *şūfîs* of the time with their distinctive personalities. Another feature of this novel is that it includes the ideas of Nesîmî within *Hurūfism*, especially

* Geliş Tarihi: 29.12.2021, Kabul Tarihi: 13.03.2022. DOI: 10.34189/hbv.102.016

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayseulusoytuncel@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8930-4515>

Ana-l-Haqq (I am the truth – Haqq means both the truth and the God) and *wahdat al-wujūd* (Unity of existence). These ideas are handled with a simplicity that ‘the reader’ can understand and interpret.

Keywords: Seyyid Nesîmî, *Hurûfism*, *Ana-l-Haqq*, *Sûfi* Novel, Biographical Novel.

Giriş

İslâmî Türk Edebiyatının en önemli şairlerinden biri olan Seyyid İmâdüddîn Nesîmî, İslâm dünyasında Hurufilik akımının kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin (Fazlullah bin Seyyid Bahauddin el-Esterabâdî) halifelerinden birisidir. Nesîmî'nin hayatına dair kaynaklarda yeterli ve kesin bilgiler yoktur. Şairin doğum yeri, gezdiği coğrafya hatta ölüm tarihi bile belirsizliğini korumaktadır. Hayatının dönüm noktalarını teşkil eden Fazlullah ile buluşmaları, Anadolu'ya gelişi ve oradan Halep'e yönelişi tarihî bakımdan adım adım takip edilememektedir (Ayan, 2014, 1). M. Kulu-zade, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'nde Nesîmî'nin, tahminen 1369/70 yıllarında Şamahı'da doğmuş olduğunu ileri sürer. Latifi ise Bağdat civarında Nesîmî'nin doğduğu için bu mahlası seçtiğini söylemektedir. Âşık Çelebi'nin *Meşâirü 'ş-şu'arâ*'sına göre Türkmen asıllıdır (Ayan, 2014, 16). Nesîmî'nin Arap olduğunu söyleyenler bulunsa da Türkleşmiş bir soydan geldiği ve ana dilinin Türkçe olduğu anlaşılmaktadır (Bilgin, 2007, 3). Nesîmî'nin ölüm tarihi konusunda da kaynaklarda çelişkili bilgiler vardır.¹ Şairin, Kulu-zade'nin ileri sürdüğü gibi 1369/1370 yıllarında doğup 1404 yılında öldüğünü kabul edersek yaklaşık kırk yaşlarında vefat ettiğini söyleyebiliriz (Ayan, 2014, 17).

İyi bir eğitim gören Nesîmî, önce Bedreddin eş-Şibli'ye bağlanmışsa da asıl şöhretini Fazlullah-ı Hurûfî'ye intisap ederek onun halifesi olduktan ve onun Timur tarafından idam edilmesinden sonra kazanmıştır. Fazlullah'ın öldürülmesi üzerine Azerbaycan'dan ayrılarak Anadolu'ya geçer. I. Murad devrinde geldiği Bursa'da iyi karşılanmayan Nesîmî, Hacı Bayram Veli ile görüşmek için gittiği Ankara'da da Hurufilikle ilgili düşüncelerinden dolayı huzura kabul edilmemiştir. Anadolu'da istediği ortamı bulamayan Nesîmî, Hurufilerin Suriye'deki en önemli merkezi olan Halep'e gitmiştir. O dönemde Çerkes Memlûkleri'nin idaresinde bulunan Halep'te, ulemanın, İslâm'a aykırı görülen düşünceleri yüzünden verdiği fetva gereğince idam edilmiştir (Bilgin, 2007, 3-5).

Türkçe ve Farsça Divan'ı bulunan Nesîmî'nin diğer bir eseri de Fazlullah-ı Hurûfî'nin *Câvidânnâme*'sini esas alarak yazdığı *Mukaddimetü'l-hakâyık*'tır. Şiirlerinde Hurufilik inançlarına geniş yer veren Nesîmî, bu Türkçe mensur eserinde de Kur'an'ı, hadisleri, İslâmî teklifleri (namaz, oruç, zekât, hac gibi) Hurufiliğe göre yorumlamayı amaç edinmiştir (Ayan, 2014, 138). Nesîmî, vahdet-i vücud düşüncesinin etkisi altında kalmıştır. Ene'l-Hak (Ben Hakkım) motifi, onun şiirlerinde oldukça fazla yer almış, *Türkçe Divan*'ında bu sözü en az yüz yerde kullanmıştır (Ayan, 2014, 17).

Hurufilik, harflerle sayıların kutsallığını kabul ederek onlara sembolik bazı an-

1. Bunlar içinde en doğru tarihi, Refîî'nin *Beşâret-nâme*'sindeki beyitler vasıtasıyla bulabiliyoruz. *Beşâret-nâme* 1408 yılında tamamlanmıştır. Hatta Refîî, bu eseri, Nesîmî'nin feci suretteki ölümünden duyduğu üzüntüyle yazmış olduğuna göre şairin ölüm tarihi 1408'ten önce olmalıdır. Fuad Köprülü ise Mecâlisü'l-uşşâk'ın bazı yazma nüshalarında Nesîmî'nin ölüm yılının 1404 olarak kaydedildiğini söyler (Köprülü-zade Mehmed Fuad, Hayat Mecmuası, "Nesîmî'ye Dair", c.1, No:20, 14 Nisan). Dolayısıyla Nesîmî'nin ölümü ile ilgili olarak en makul tarih 1404 yılı olarak görülmektedir (Ayan, 2014, 18-19).

lamlar yükleyen düşüncenin adıdır. Hurufî anlayış ve yorumlar bazı mutasavvıflar ve İslâmî gruplar arasında ilgi görmüş, İbnü'l-Arabî'nin katkılarıyla bu ilgi genişlemiştir. Bununla birlikte Hurufilik sistemini kuran ve akidesini yaymaya çalışan isim Fazlullah-ı Hurûfî olmuştur. Fazlullah, rüya yoluyla bazı sırların kendisine bildirildiğini ileri sürerek Arapçadaki yirmi sekiz harf ve buna ilave olarak Farsçadaki dört harf ile sayılar arasında çeşitli ilişkiler kurmuştur. Hurufilik sisteminde bütün dinî hükümler yirmi sekiz ve otuz iki sayısına uygulanarak bu hükümlerin insanın yüzünde temsil edildiği ileri sürülür. Fazlullah ve diğer Hurufiler, ayet ve hadisleri de Hurufilik sistemi çerçevesinde bâtınî yorumlara tabi tutmuşlardır. Fazlullah'ı Allah'ın zuhuru şeklinde gören Hurufiler, Fazlullah'ın *Câvidânnâme* adlı eserini Hurufiliğin ana kaynağı olarak kabul ederler. Fazlullah'ın idam edilmesinden sonra başta baş halifesi Ali el-A'lâ olmak üzere çok sayıda mürit ve halifesi Horasan, İsfahan, Suriye, Azerbaycan ve Anadolu gibi yerlerde Hurufiliği yaymaya çalışmışlardır. Bazı âlimlere, şairlere ve devlet adamlarına bu görüşlerini benimsetmişler; yetiştirdikleri şairlerle halk arasındaki konumlarını güçlendirmişlerdir. Bazı görüşleri yüzünden ulema tarafından ibâhiyyeci ve zındık oldukları gerekçesiyle zaman zaman devlet adamlarına şikâyet edilen Hurufiler, çeşitli baskılara ve bazen de katliamlara maruz kalmışlardır (Bilgin, 2007, 3-5).

Bazı kaynaklara göre Hurufilik Anadolu'ya, Ali el-A'lâ'nın buradaki faaliyetleri ile girmiştir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Hurufiliği yaymaya çalışan Ali el-A'lâ, Nevşehir'e giderek Hacı Bektaş Veli tekkesinde kalmıştır. Burada kimliğini gizleyerek Bektaşî gibi görünen Ali el-A'lâ buradaki dervişlere *Câvidânnâme*'yi Hacı Bektaş Veli'nin düşünceleri gibi sunmuştur. Abdülbaki Gölpınarlı ise, Bektaşîlerin Nesîmî'yi kendilerinden saymalarını ve Alevilerin onu yedi büyük ilahî şairden biri kabul etmelerini delil göstererek Hurufiliğin Anadolu'da yayılmasında Nesîmî'nin Mîr Şerif ile birlikte rol oynamış olabileceğini ileri sürmektedir. On beşinci yüzyıldan başlayarak Anadolu ve Balkanlar'da Hurufiliği yaymaya çalışan Hurufî halifelerin faaliyetleri, on altıncı ve on yedinci yüzyılda da Osmanlı toplumunu etkilemeye devam etmiş, Hurufilik Bektaşîliğin temel inançları arasına girmiştir. Anadolu ve Balkanlar'da Hurufiliğin yayılmasında Abdülmecid Firişteoğlu ve Nesîmî gibi şairlerin büyük etkisi olmuştur. Azeri Türkçesinin Fuzûlî'den önceki en büyük şairi sayılan Nesîmî, pek çok Bektaşî ve Alevî şaire tesir etmiştir (Bilgin, 2007:3-5).

Türk Dünyası Edebiyatında Çınar Ata'nın ve İsa Hüseyinov'un zikrettiğimiz eserleri dışında Nesîmî'yi bir roman kişisi olarak ele alan başka bir eser yoktur. Ancak Hurufilik kapsamı içinde bazı romanlarda Fazlullah'tan ve halifesi Nesîmî'den bahsedilmiştir. Orhan Pamuk'un *Kara Kitap* (1990) romanında insan yüzleri ile alakalı birçok Hurufî söylem yer almaktadır. Romanda bununla ilgili, "Yüzlerdeki Bilmeçeler" ve "Harflerin Esrarı ve Esrarın Kaybı" başlıklı hususi bölümler de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Emre Kongar'ın *Hocaefendi'nin Sandukası* (1989) adlı romanı da Hurufî Oruç karakteri vasıtasıyla Hurufiliğe geniş yer vermiştir. Reha Çamuroğlu'nun *İsmail* (1999) romanında ise Hurufiliğin tarihî süreci hakkında genel bilgiler verilir. Pamuk ve Kongar'ın eserlerinde Hurufilik daha ziyade harflerin gizemi düşüncesine dayanarak işlenmiştir (Güler, 2016, 458-462). *Dosdoğru Yol Nesîmî* (2020), doğrudan doğruya Nesîmî'yi konu alan; onun hikmetlerini, Hurufiliğin sayı gizemciliğinin sınırları içine hapsedmeyerek, evrensel boyutları ile tanıtmaya çalışan ilk romandır.

1. Olay Örgüsü

*Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol*² romanı, klasik bir kurgulama tekniğine sahiptir; eserdeki olaylar zaman sırasına göre art arda aktarılır. Eser, Nahçıvan’da, 1394 yılında Emir Timur’un Hurufiler üzerine yaptığı baskın sonrası bir sahne ile başlar. Timurular, fikirlerini şeriate aykırı gördükleri Hurufi dergâhının müritlerini yakalayıp Elince Kalesi’ne hapsedmişler ardından da bir baskın düzenleyerek çok sayıda Hurufiyi öldürmüşlerdir. Bu baskında dergâhın müritlerinden Nesîmî, karısı Fatima’yı ve oğlu Fazl’ı kaybetmiş, kendisi de yaralanmıştır. Nesîmî bu olaylara inanamamakta, kendisini mehdi olarak tanıtan şeyhi Fazlullah’ın bu baskının intikamını alacağını düşünmektedir. Oysa Elince Kalesi’ne kapatılan Fazlullah da öldürülenler arasındadır. Fazlullah’ın başhalifelerinden Ali el-A’lâ ve Seyyid Musa gizlice baskın bölgesine gelerek Nesîmî’yi beraberlerinde götürmek isterlerse de karısını ve çocuğunu bırakmak istemeyen Nesîmî’yi ikna edemezler. Bunun üzerine Seyyid Musa, birkaç gün sonra, Nesîmî’yi oradan uzaklaştırmak için, Nuh kabri civarında keşiş kılığında bir dervişin kendisini beklediğini haber verir. Ardından da Nesîmî’ye, Fazlullah’ın “seyahat edecek olursa Halep’e gitmemesi, giderse de çok dikkat etmesi” şeklindeki vasiyetini bildirir. Nesîmî, ne yapacağını bilmez halde gezerken sürüsünü otlatan ihtiyar bir çobanla karşılaşır. Hıristiyan şivesiyle konuşan, beyaz saçlı ve beyaz sakallı çoban Timoteus, Nesîmî’yi başpapazı olduğu kiliseye alarak tedavi eder. Nesîmî, arkadaşlarının tembihlediği gibi Nuh’un kabrine gitmiş, orada kendisine bahsedilen keşiş kılığındaki adamı gördüğü halde, artık Hurufilerle yaşamak istemediği için onunla konuşmamıştır. Ayrılma vakti geldiğinde Timoteus, Rum eline gitmek isteyen Nesîmî’ye Timurlulardan korunmak için onların çok sayıda bulunduğu Tebriz’e gitmesini tavsiye eder. Timoteus, geniş bilgisi, yardımseverliği ve fiziksel özellikleri ile Hz. Hızır’ı andırmaktadır.

Tebriz’e ulaşmak için bozkırın ortasında günlerce yol alan Nesîmî, birden kendini bir ormanın içinde ve Kür Nehri’nin kıyısında bulur. Nehre yıkanmak için giren Nesîmî bir daha su yüzüne çıkmayı başaramaz. Nesîmî bu andan itibaren başka bir âlemedir. Anasır-erbaa’nın önce “su” kapısından geçer. Aralarında ilk hocası Yesevî şeyhi Şiblî ve Papaz Timoteus’un da olduğu Ulularla buluşur. Ulular, Nesîmî’yi, Hz. Ali’nin huzuruna çıkarmaya hazırlanmaktadırlar. O anda çıkan bir kum fırtınasıyla Hızır ve beraberindeki ervah gözden kaybolur. Bu esnada kumdan bir yağmur başlar, sahranın ortasında kumdan bir kapı belirir. Nesîmî o kapıyı besmeleyle çalar. Biraz önce “su” kapısından geçen Nesîmî, şimdi “toprak” kapısına düşmüştür. Bu kapıdan da geçen Nesîmî’ye dervişlik hırkası giydirilir. Hz. Ali’nin makamına çıkarılan ve onun buyurdıklarını hıfzeden genç Nesîmî, kutlu bir yolculuğun başlangıcındadır.

Yolculuğunun ilk gününde “âlem-i ervah”ta gezdirilen Nesîmî, uyanır uyanmaz Hızır Ata’nın dediği gibi atını Şirvan’dan Tebriz’e doğru sürer. Tebriz’de Şenbigâzân Külliyesi’nde tanıştığı başmüderis Bedrettin, Nesîmî’ye medresede yatacak yer ve iş verir. Nesîmî, öğrencilere sarf ve nahiv öğretecektir. Hızır Ata, bu medresede gizemli bir yaşlı kılığında Nesîmî’nin karşısına çıkar. Nesîmî, bir sabah vakti şehirde gezerken kimsesiz çocukları terk edilmiş harabe bir evde donarak ölmüş halde bulur. Karın altından çıkarılan çocuklar defnedilirken Tebriz’de bir hafta sürecek bir

2. Çınar Ata (Alper Kağan Üçer) (2020). *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol*, İstanbul: Ötügen Yayınları.

zelzele başlar. Herkes mezarları terk ederek kendi derdine düştüğü için çocukların mezarları açık kalır. Yıllarca kaldığı Tebriz'den ayrılarak Anadolu'ya geçme kararı alan Nesîmî, o geceyi mezarlıkta geçirir. Rüyasında açlıktan ve soğuktan ölen bu sahipsiz çocukların bir ateş yakıp etrafında şarkı söylediklerini görür. Nesîmî'nin karısı Fatıma ve oğlu Fazl da bu çocukların arasına karışmıştır. Çocuklar yedikleri yoğurda bulanmış somunu Nesîmî'ye ikram ederler. Nesîmî, karısının ve oğlunun da yediği somunu başının üzerine koyar. Kuşlar toplanarak başının üzerinde duran ekmeği yemeğe başlarlar. Nesîmî'nin önünde “su” ve “toprak” kapısından sonra bu kez de anâsır-ı erbaa'nın “hava” kapısı belirir. Bu üçüncü kapı, onu fırtınaya katıp fırlatır. Nesîmî korkuyla feryat edince başındaki kuşlar da kaçırlar. Yattığı iki mezar arasından kalkan Nesîmî, bu yaşadıklarının rüya mı, gerçek mi olduğunu anlayamaz. Anadolu'ya yönelen yolculuğuna devam eden Nesîmî, atı ile birlikte kayalıklardan yuvarlanarak düşerler. Nesîmî'yi, Karamurt adındaki bir kadın bulur. Otacı ve büyücü olan Karamurt felç olan Nesîmî'yi yaptığı ilaçlarla iyileştirmeye çalışır. Bu kadın şaman, mesken tuttuğu türbeye gelen bütün hastaları, yalan yanlış okuduğu ayetlerle tedavi etmektedir. Nesîmî, ayaklanacak kadar iyileşince buradan ayrılmaya karar verir. Nesîmî, uçurumdan düştüğü zaman Karamurt'u uyandırıp Nesîmî'ye yardıma götüren Hızır Ata'dır. Hastayken her gün gelip Nesîmî'yi yoklayan Hızır Ata'nın olağanüstü özellikleri -sürgülü kapılardan geçebilmesi, derenin üstünde yürüebilmesi- Karamurt'u tedirgin etmiştir.

Nesîmî'nin, Anadolu'daki ilk durağı Ezirgân (Erzincan)'dır. Ezirgân'da Emir Şeyh Ali Bey, İspanya kralının gönderdiği Şark ülkelerini tetkik heyetini ağırlamaya hazırlanmaktadır. Seyyid Nesîmî de yabancıardan oluşan bu kervana katılarak şehre girer. Nesîmî'nin dinlenmek için girdiği mescitte tanıştığı bir derviş olan Cenap Ata, onun kısa sürede ünlenmesini sağlar. Emir Şeyh Ali Bey, dergâhlarda ağırlanan âlimleri, dervişleri ve tüccarları kırdı vereceği bir ziyafete davet eder. Refî isimli yolunu kaybetmiş sarhoş bir genç de, bu davetli gruba katılmak istemiş ancak muhafızlar tarafından uzaklaştırılmıştır. Nesîmî, davet sofrasında Refî'yi yanına oturtturarak ona sahip çıkar. Nesîmî'nin eşitlik ve adaletle ilgili sohbetleri Emir ve adamları arasında kendisi ile ilgili kuşku arttırmıştır. Bu sebeple Ezirgân'dan bir an önce uzaklaşmak isteyen Nesîmî, Emir'e “vahdet-i vücut” meselesine dair görüşlerini açıklayan bir mektup bırakarak oradan ayrılır. Yanında Refî de vardır.

Ezirgân'dan ayrılan Nesîmî, Engürü (Ankara)'ye gelir. Engürü'de Kara Medrese'nin baş müderrisi Hacı Bayram Veli ve müridi Akşemseddin, Nesîmî'nin geleceğini haber almış, kararsız bir bekleyiş içine girmişlerdir. Hacı Bayram Veli, Nesîmî'nin “vahdet-i vücut” konusundaki fikirlerinin halk arasında fitneye sebep olmasından, halkın bu inanca sığınarak orucu, namazı savsaklamasından endişelidir. Hacı Bayram Veli, Nesîmî'nin fikirlerinin halka zarar vermesinden korkarak onu makamına kabul etmez. Bununla birlikte Hacı Bayram Veli, Nesîmî'ye nezaketle muamele edilmesini ister. Nesîmî, iki kişi geldikleri Engürü'den yanında iki yüz müritle birlikte ayrılır. Yanındaki müritlerle birlikte Kuzviran beldesine (Çamlıdere) ulaşan Nesîmî, burada onlara ayrılma kararını, kendisini yalnız bırakmalarını söyler. Nesîmî'nin aklında bu beldede ikamet eden Ali Semerkandî Hazretleri'ni ziyaret etmek vardır. Ali Semerkandî Hazretleri, sofrasına koyduğu üç tabakla sanki misafirlerini bekliyor gibidir. Sofradaki üçüncü tabağın hikmeti az sonra anlaşılır. Aslanhane

Camisi'nde, Nesîmî'nin hırkasının içinde kaybolan Refî de gelerek onlara katılmıştır. Kuzviran'dan ayrılan Nesîmî, Bursa'ya doğru ilerler.

Dervişleriyle birlikte yoluna devam eden Nesîmî, Seyitgazi civarında Şücâüddin Veli Hazretleri tarafından karşılanır. Buradan iki refakatçi ile birlikte Seyit Gazi Türbesi'ne doğru uğurlanırlar. Türbeye bir kaç adım kala kendini halsiz hissed-en Nesîmî fenalaşır ve bayılır. Bu arada mekânın ve iklimin değiştiğini, türbenin çevresinin cennet bahçesine dönüştüğünü görür. Türbeden heybetli, ak yüzlü, yetmiş yaşlarında bir koca çıkarak yaşından beklenmedik bir hızla atına biner. Nesîmî'yi de atının terkisine alır. Bu koca ile birlikte Nesîmî, kırk gün kırk gece zamanın içinde yolculuk yaparak Irak'ın Ninova bölgesi yakınında bir çöle gelir. Nesîmî kendisini buralara getiren ulu kocanın Seyyid Battal Gazi olduğunu öğrenir. Çölde bir tepenin yamacına doğru ilerlerler. Tepenin ardına çıktıklarında tarih 10 Muharrem 61'i göstermektedir. Hz. Hüseyin Küfeliler tarafından şehit edilmek üzeredir. Nesîmî, buna engel olmak için ehlibeytin arasına karışmak istese de Seyyid Battal Gazi, gökte binlerce meleğin de bunun için can attığını ancak Allah'ın takdirinin böyle olduğunu söyleyerek Nesîmî'yi tutar. Hz Hüseyin ve yanındaki yetmiş iki kişi, Kerbelâ'da Küfeliler tarafından şehit edilir. Nesîmî Seyyid Gazi ile birlikte bu olaya ağılayarak şahit olur. Nesîmî, Seyyid Gazi'ye, yaşadığı süreçte Yezitlere boyun eğmeyeceğine dair söz verir. Nesîmî, bu zaman yolculuğundan uyandığında Seyyid Battal Gazi'nin türbesinde Şücâüddin Veli'nin göğsünde yatmaktadır. Hastalık hali geçtiğinde, Engürü'de bir türlü görüşemediği Hacı Bayram Veli'nin de Seyyid Battal Gazi Türbesi'ne gelmiş olduğunu görür. Kaygusuz Abdal ve Ümmi Kemal de burada bir araya gelmiş, sohbet etmektedirler.

Seyyid Battal Gazi Türbesi'nden ayrılan Nesîmî Bursa'ya gelir. Ankara'da peşine takılan dervişlerle beraber, Nesîmî'nin Bursa'ya geleceğini duyan çevre vilayetlerin erenleri de Ulu Cami önünde büyük bir kalabalık oluşturmuştur. Bu kalabalığın bir isyana yol açabileceğini düşünen yetkililer, tedbiri elden bırakmayarak Nesîmî hakkında tutuklama kararı çıkarırlar. Nesîmî çok geçmeden tutuklanır. Mahkeme edilmeden, dağın eteklerinde yer alan eski bir konağa kapatılır. Nihayet Nesîmî'nin bir gün içinde şehri terk etmesi kararlaştırılır. Bir yaz gecesi gizlice zindandan çıkarılan Nesîmî, kimselere görünmeden Uludağ'da bir mağaraya sığınır. Akşam olunca tanınmamak için bir keşiş kıyafeti giyerek Emir Sultan Dergâhına gider. Nesîmî, kendisini gizlemek istese de çevresindekiler keşiş kılığındaki bu adama saygı göstererek onu kürsünün yakınına oturturlar. Kürsünün çevresinde Molla Fenârî, Molla Yegân, Alî-i Rûmî ve Emir Sultan oturmuş, derse başlamak için ahalinin toplanmasını beklemektedir. Bu heyetin içinde Hızır Ata da vardır. Emir Sultan, kendisini dinlemek için gelen topluluğa vahdet-i vücut nazariyesinden söz etmektedir. Büyük bir vect içinde dersi dinleyen Nesîmî birden heyecana gelir ve “ene'l-Hak” diyerek bağırır. Nesîmî'nin bu çıkışı topluluk içinde büyük bir galeyana sebep olur. Hızır Ata, hemen koluna girerek Nesîmî'yi o heyecanlı kalabalığın arasından külliye'nin dışına taşır.

Bursa'dan ayrılmak zorunda kalan Nesîmî'nin son durağı Hurufilerin karargâhı Halep olur. Şeyhleri Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra dağılan Hurufiler, inançlarını tekrar yaşamaya ve anlatmaya başlamışlardır. Halep'e ulaşan Nesîmî, hasta ve yorgundur. Geldiği her yerde olduğu gibi burada da daha o gelmeden binlerce

müridi onu karşılamak için bir araya gelir. Nesîmî'nin Şenbigâzân Medresesindeki dostu Şeyh Bedrettin de buradadır. Öte yandan Mısır Memlûk Hükümdarı Sultan Şeyh el-Mahmûdî'nin Halep'teki yardımcısı Emir Yeşbek, idaresindeki şehri gece gündüz gözetlemekte, çıkabilecek her isyana karşı sert tedbirler almaktadır. Nesîmî de Emir'in adamları tarafından yakından takip edilmektedir. Emir Yeşbek, bir akşam, maiyetindeki âlimler ve kadırla birlikte Nesîmî'yi kaldığı medresede ziyaret ederek onun savunduğu fikirleri ve Halep'e ne maksatla geldiğini öğrenmek ister. Nesîmî'nin *Mukaddimetü'l Hakâyık* adlı eserinden okuduğu parçaları dinleyen Emir, Nesîmî'yi Allah'ın dinine fitne sokmaması konusunda uyarır. Çok geçmeden Nesîmî, düşman devletlerle iş birliği yaparak halkı ayaklandırmaya çalıştığı suçlamasıyla tutuklanır. Atıldığı zindanda zor günler geçiren Nesîmî, Emir Yeşbek'in emriyle derisi yüzülerek öldürülür. Roman, Nesîmî'nin yolculuğunu konu alan tek bir olay zincirinden oluşur. Eserdeki çatışma unsurlarını ise, Nesîmî'nin, onu bir tehdit olarak algılayan idarecilerle, dinî ve ahlâkî prensipleri kendi menfaatlerine göre yorumlayan zihniyetlerle ve kendi nefsiyle olan mücadelesi oluşturur.

2. Zaman

Roman klasik yapıda bir eser olduğu için, eserdeki olaylar kronolojik bir düzende sunulmaktadır. Dolayısıyla eserde “zaman”, bir kurgu sorunu olarak değil, Nesîmî'nin yaşadığı dönemin siyasi görünümünün, onun hayatını yönlendirici özelliği bakımından ele alınmıştır. Fazlullah'ın öldürülmesi (1394) ile başlayan eser, Nesîmî'nin Halep'teki idamı (1404) ile sona erer. Bununla birlikte roman büyük ölçüde, Emir Timur'un Yıldırım Bayezid'i mağlup ettiği Ankara Savaşı (1402) ve ardından başlayan Fetret Devri'nin (1402-1413) siyasi ve sosyal etkileri altındaki bir dönem anlatır. Nesîmî'nin Nahçıvan'dan Halep'e uzanan yolculuğunun güzergâhını belirleyen de aslında bu siyasi hadiselerdir. Yazar, Nesîmî'nin kaderini Timur'un estirdiği rüzgâra bağlamış gibidir. Romanda biri hükümdar diğeri mutasavvıf olan bu iki karakter arasındaki bağ özellikle belirtilir: “Nesimi'nin doğduğu yıl tahta oturan Timur, ömrü boyunca Nesîmî'nin bastığı her yerde, bir şekilde karşısına çıktı. Uğradığı her coğrafya, ya az evvel yakılmış ya da az sonra yakılacaktı” (s.95). Anadolu'dan Hindistan'a kadar uzanan bir İmparatorluk kurmuş olan Timur, romanda bir roman kişisi olarak yer almasa da etkileri bakımından Nesîmî ile birlikte eserin baş aktörlerinden biridir. Eserde Timur, komutanlığı ve din adamlarını himaye eden kişiliği öne çıkarılarak etkili bir şekilde tasvir edilir

Romanda anlatılan zaman dilimi, Türk devletlerinin mücadeleleri ile siyasi tarihe yön verdikleri bir dönemdir. Nesîmî bir mutasavvıf olarak ne kadar kendine özgü ise, içinde yaşadığı dönem de Türk tarihi ve Osmanlı Devleti açısından o kadar önemli ve hareketli bir süreçtir. Yazar, Türk Devletlerinin hâkimiyet mücadelesi verdiği bu dönemin siyasi görünümü şu cümlelerle dile getirir:

“Dünya üzerinde tek bir ulusun hâkim olduğu ulu zamanlardı. Şimal yıldızının altında seyyarelerin parıltısını söndüren Altınorda. Garb bataklığına kafasını sokmuş, Ehl-i sâlib'in yenilmez hasmı, Osmanoğulları. Cenubu tutmuş, el yurdunda yalnız kalmış, köle efendiler, Memlûkler. Şarkın, kadim bozkırın sultanları, Timurlular” (s.93).

Bu devletler arasından öne çıkan Timur İmparatorluğu'nun hükümdarı Timur,

iktidar ve fetih hırsını dizginleyememiş ve Türk-İslâm devletleri üzerine de seferler düzenlemiştir. Emir Timur'un savaşçı tabiatı ve iktidar hırsı bu döneme damgasını vurmuştur.

Nesîmî'nin macerasını anlatırken onun yaşadığı coğrafyaların toplumsal hayatını da dikkate alan yazar, tarih kitaplarının yeterince üzerinde durmadığı, savaşların insanlar ve çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini romanda yansıtmak istemiştir. Özellikle savaş gibi büyük travmalar yaratan toplumsal olaylar, romancıların kalemine tarihçilerden farklı bir şekilde yansır. Savaşların çocuklar üzerindeki tesirlerini anlatma noktasında duyarlı bir yazar olan Çınar Ata, romanın özellikle Tebriz'de geçen bölümünde, yıllarca süren bir savaş ortamında yetim ve öksüz kalan çocukları tasvir ederken günümüzde yaşanan benzer acılara dikkat çekmek ister gibidir. Nesîmî, kimsesiz çocukları yiyecek bulduğunda toplanan ve sonra birden dağılan kuş sürülerine benzetir:

“Gün ağarmaya başlamıştı. Güzel Tebriz, fırınların önüne asılan meşaleler olmasa ölü bir şehirdi. Her sabah bu saatlerde rastladığı yetim çocuklar ortada yoktu. Onlar hep erken kalkardı. Şefkat gösterilen çocuklar evin en son kalkanıysa, yetim çocuklar da bu şehirde, yemek bulmak için şehirle ilk kucaklaşanlardı (...) Tebriz'de uzun süren savaşlar sonrasında, her milletten yetim kalmış çocuklar, toplu hâlde dolaşırlardı. Onların arasında din, soy, sop, mezhep farkı yoktu. Sadece yaşamak için birbirlerine sığınmışlardı. Yere düşen bir yemeği, kendilerine verilen bir elbiseyi kapışmak için aynen Bakü'deki kuş sürüleri gibi toplanıp birden dağılırlardı” (s.127-128).

Tarihî romanların işlevlerinden biri de geçmişteki olayları günümüzdeki benzer olaylarla paralellikler kurarak yorumlamaktır. Kısaca yazarlar, geçmişi düzenlemek yoluyla geleceği biçimlendirmeye çalışırlar. Tarihî roman yazarları bugünden geçmişe geçmişten bugüne gidip gelen bir olaylar örüntüsü üzerinde yoğunlaşırlar. “Bugünü dolayımına almayan tarih, kurmaca bir hikâye gibi durur; bugüne ışık tutmayan nostalji de yosunlu düşünce iğretiliğinde kalır” (Gümüş, 2014, 72). *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol* romanında yazar bazı meseleleri, günümüzle bağlantı kurarak ve daha çok romanın yazıldığı dönemin sorunlarını öne çıkarmak amacıyla ele almıştır. Eserde altı yüz yıl önce Türk İslâm toplumunun ilerlemesine engel olan zaafı hatırlatılır. Bunların bir kısmı bugün de varlığını sürdürmektedir. Nesîmî ve Şeyh Bedrettin Halep'te bir gece gezintisi sırasında bir çobana rastlarlar. Kaval çalan bu yaşlı çoban, aslında feraset sahibi bir Zerdüş'tür. Çoban Müslüman olmamasına rağmen Müslümanların yapmadığı sosyal eleştiriler yapmakta, ilim, maneviyat, adalet, ahlâk ve kardeşliğin öneminden söz etmektedir. Doğru bildiğini söylemekten çekinen Müslümanlar, bunları Müslüman olmayanların ağızından duymaya mahkûmdurlar. Zerdüş'tü dinledikten sonra Şeyh Bedrettin Nesîmî'ye yönelerek Müslümanlar adına bir özeleştirii yapma gereği duyar:

“-En ufak tereddüt etmeden hak bildiğini söylemek kime farz? Cevap ver derviş?

Bak âlemi yaratan yüce Allah, yarattığı kulunun gönlüne nasıl giriyor, söyle bana o günde beş vakit vardığın huzurun sahibi senin mi onların mı? Hıristiyan, Yahudi, Zerdüşti, putperest. Allah kimin, derviş?

İkimiz de 'yok, halkı kırarlar, yok sabî sübyan zelil olur' diye dilimiz dişimiz

arasında konuşuruz. Sen ben sinip susunca, bak Allah kimin ağzından konuşur? Duyuyor musun Şamahılı, duyuyor musun?” (s.337).

Hayatı büyük ölçüde rivayetlere dayanan Nesîmî'nin ölüm tarihi bile netleşmiş değildir. Fazlullah'ın öldürüldüğü 1394 yılını başlangıç kabul edersek romanın vak'a zamanı on yıllık bir dönemi kapsar. Bazı kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi Nesîmî'nin ölüm yılını 1417 olarak dikkate aldığımız takdirde vak'a zamanı yirmi üç yıla çıkmaktadır. Bununla birlikte yazar, bu karanlık hayat parçasını, mümkün olduğu kadar akademik çabasının ve hayal gücünün yardımıyla tamamlamaya çalışmıştır. Nesîmî'nin Halep'te sonlanan yolculuğunda uğradığı şehirler bile tam olarak bilinmezken, bu şehirlerde ne kadar kaldığını kestirebilmek güçtür. Bu yüzden Nesîmî'nin Tebriz'de yıllarca kaldığından, Bursa'da mahkeme edilmeyi beklerken mevsimlerin geçtiğinden bahsedilerek eserde geçen zaman, başı ve sonu olmayan, “ay”lar, “gün”ler ve “yıl”larla ifade edilir. “Romancı olayları, normal seyriyle, geriye dönüşlerle, takdim tehirlere, özetlemelerle, hatta olaydan olaya atlama yöntemiyle sunar” (Tekin, 2003, 119). Düz bir çizgide ilerleyen romanda az da olsa geriye dönüş tekniği ile Nesîmî'nin çocukluğuna, babası ile olan hatıralarına yer verilmiştir. Ayrıca Nesîmî'nin Bursa'dan Halep'e gelişi güzergâhında yer alan Konya, Niğde ve Antep şehirlerine eserde yer verilmemiş; bu bölgelere uğradığı, Urfa ve Antep civarında yediği bir börekten bahsedilerek özetleme tekniği ile sezdirilmiştir. Eserde Nesîmî ile birlikte anılan ve romanın kişiler kadrosunun önemli bir kısmını oluşturan o dönemin büyük mutasavvıfları da tarihte yaşadıkları zaman dilimine paralel bir şekilde romanda yer alırlar. Dolayısıyla bu ulu kişilerin yaşadıkları zaman ve zemine göre şekillenen kişilikleri, okura doğru ve etkili bir biçimde aktarılmış olur. Söz konusu romanda “zaman” kavramının da büyük ölçüde “mekân”a tutunduğunu, onunla bir değer kazandığını söyleyebiliriz.

3. Mekân

Romanda “mekân”lar, doğal olarak, romanın konu aldığı tarihî zaman diliminin siyasi, sosyal ve kültürel izlerini aks ettirler. Sadece Nesîmî'nin misafir olduğu ve ders verdiği dergâhlar, camiler; ziyaret ettiği türbeler gibi kültürel mekânlar değil, Nesîmî'nin bir şehirden diğerine geçişini sağlayan eylem mekânları bile bu tarihî devrin özelliklerini yansıtmaya kaygısı taşır. Nesîmî'nin yolculuğu, savaş, açlık ve salgın hastalıkların kol gezdiği; sert tabiatın ve iklim şartlarının hâkim olduğu; peşine takılan dervişlerin de kendisini zora soktuğu çetin bir yolculuktur.

Roman ismine kadar uzanan “yol” kavramı, eserde hem somut hem de sembolik bir açılıma sahiptir. ‘Yol’ belli bir amaca uygun olarak kat edilen mesafeyi gösterdiği gibi, bu mesafeye bağlı olarak şekillenen Nesîmî'nin ‘kâmil insan’ olma sürecini temsil eder. Bazı romanlarda “Kurmaca dünyanın mekânsal düzeni, diğer mekânsal olmayan unsurları etkileyen veya düzenleyen bir unsurdur. Bu anlamda mekân yapısı metnin diğer mekânsal olmayan ilişkilerini de ifade eden bir dildir” (Martinez ve Scheffel, 2005: 141; Tepebaşılı, 2012, 70). *Nesîmî Dosdoğru Yol* romanında olay örgüsü “mekân”a göre geliştirilir; Nesîmî'nin kaderini bulunduğu şehirler belirler; romanın fantastik figürü Hızır Ata ve Seyyid Battal Gazi dışında diğer roman kişileri de yaşadıkları mekânın fikir dünyasının sembolleridir. “Mekânın niteliği ve farklılığının anlam taşıyıcı konuma geldiği roman türünü mekân romanı” (Kayser, 1963, 352-356; Tepebaşılı, 2012, 110) olarak adlandırabiliriz. Çınar Ata'nın, anlamın

“mekân”a yaslandığı bu romanı da söz konusu sınıflandırmaya girebilecek bir eserdir. Hurufilik düşüncelerini bireysel bir düzlemde dile getirmek isteyen Nesîmî, her gittiği şehirde, görüşleri ve etrafında toplanan dervişler yüzünden dinî ve siyasi bir tehdit olarak algılanmıştır. Her ne kadar gittiği şehirlerin çoğundan gönlü kırık ayrılmak zorunda kalsa da bu tecrübeler manevî anlamda onu olgunlaştırır. Bu sürece fantastik mekânlar da yardım eder. “Sıcak bir yurt, dinleneceği, saklanacağı bir ana kucağı bulmak” (s.300) için gittiği Halep, onun trajik sonunu hazırlayacaktır. Şeyh Bedrettin, onu, tehlike arz eden bu bölgeden uzaklaştırmak ister: “Gidelim diyorum buradan, Rumeli’yi istemezsen, Aydın tarafından Kütahya’dan çok davet var iklimi de sana iyi gelecek” (s.315). Ancak Nesîmî Halep’te kalmaya kararlıdır.

Romanda Nesîmî’nin bulunduğu şehirler üzerinde durulurken mekânların kültürel özelliklerinin öne çıkarıldığını görürüz. Eserde kahramanın Halep’e giderken Urfa ve Antep’e de uğradığını burada yediği söylenen ‘semsek böreği’ ele vermektedir. Bu arada Nesîmî’nin gezdiği coğrafyanın öne çıkan nehir, dağ gibi tabii unsurlarının da eserde yer almasına özen gösterilmiş, bu doğal varlıklar Nesîmî’nin ruh halinin bir işareti olmuşlardır.

3.1. Gerçek Mekânlar

Romandaki mekânlar, Nesîmî’nin savunduğu Hurufilik fikirlerinden etkilenen kültürel coğrafyada yer alan özel şehirlerdir. Bu şehirlerdeki yollar, tarlalar ve yapılar, siyasi iktidarın gücünü yansıtırken, dağlar, ormanlar, nehirler gibi tabiat varlıkları Nesîmî’nin çektiği acıların tanıkları olarak karşımıza çıkarlar. Eserde Nesîmî’nin Nahçıvan’ın ardından İran, Anadolu ve Suriye coğrafyasında geçen hayatı üzerinde durulur. On dördüncü yüzyılın sonu ve on beşinci yüzyılın başında Anadolu şehirlerinden Erzincan, Ankara ve Bursa, Hurufilik düşüncesinin yaymaya çalışan Nesîmî’nin faaliyet gösterdiği bölgeler olarak romana girerler.

3.1.1. Nahçıvan

Nahçıvan, Nesîmî’nin piri Fazlullah’ın Emir Timur’un oğlu Miranşah tarafından öldürüldüğü şehirdir. Burayı zapt eden Timurlular her yeri yakıp yıkmıştır. “Camiler, kiliseler, havralar, ateşgahlar ve yaşayan tüm canlıların gönülleri” bu tahribattan etkilenmiştir. Öyle ki sadece Haça Dağı dimdik ayakta kalmıştır. Elince Çayı bile eski neşesini kaybetmiştir. Şehirdeki Timur istilasının izleri romanda şöyle dile getirilir:

“Şarkın ve garbın tüm kervanlarının geçtiği bu yurda, artık kimse uğramaz olmuştu. Hayatta kalmak için ne lazımsa, gidip çok uzaklardan almak zorundaydılar. Şehrin mahir esnafı; nakkaşlar, bakırcılar, kümçüler, kalpakçılar, başmakçılar çoktan taşı tarağı toplayıp ortadan kaybolmuştu. Elince Çayı bile akarken o eski neşeli türkülerini söylemeden sessizce akıyordu” (s.51).

Fazlullah’ın öldürülmesinden sonra, müritlerinin çoğu Anadolu’ya geçse de Papaz Tımoteus’un tavsiyesiyle Nesîmî Tebriz’e gitmeye karar verir. Elince Kalesi, Haça Dağı, Nuh Kabri bu bölgenin doğal ve kültürel varlıkları olarak dikkatimizi çeker.

3.1.2. Elince Kalesi

Romanda bahsedilen Elince Kalesi, Nahçıvan'ın önemli tarihî yapılarından biridir. Azerbaycan Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde önemli bir yeri olan kale, Elince Nehri'nin orta kısmında, yalçın kayalı Elince Dağı'nın üzerine kurulmuştur. Elince Kalesi, orta çağlarda askeri ve stratejik bakımdan çok özel bir yere sahiptir. Nahçıvan'a hücum eden Timur da, bu muhkem kaleyi on iki yıllık bir mücadeleden sonra işgal edebilmiştir (Hacıyev, 2003, 104). Elince Kalesi Timur'un oğlu Miranşah tarafından yakalanan Fazlullah'un önce hapsedildiği sonra da boynu vurdurularak öldürüldüğü yerdir. Bu yapı, Fazlullah'ın idam edildiği kale olması sebebiyle Hurufilerce 'Maktelgâh' diye anılmış ve Hurufilerin Kâbesi olarak kabul edilmiştir (Aksu, 1995, 278). Romanda Elince Kalesi, Fazlullah'ın öldürülmesinin (1394) ardından, Nesimî'nin çaresizliğini ve isyanını yansıtan bir bakışla değerlendirilir: "Uzun süredir Timurlulara kendisini teslim etmeyen Elince Kalesi, Haça Dağı üzerine kurulmuştu. Yıllardır nice hükümdarın önünde dik başını gökyüzüne uzatan, acıları bağrına gömen kadim kale, bugün ayrı bir mahzunluk yaşıyordu" (s.27).

3.1.3. Nuh Kabri

Nahçıvan'da bulunan Nuh Kabri de romanda yer verilen tarihî yapılardan biridir. Şeyhleri Fazlullah'ın ölümünün ardından Seyyid Musa, bu bölgeden ayrılmakta direnen Nesimî'ye Nuh'un kabrine gitmesini, orada kendisini bekleyecek keşiş kılığındaki dervişle görüşmesini tembihler. Nuh'un kabrine giden Nesimî, bu kutsal yapının da kutsal değer ifade eden her yapı gibi Timur istilasından etkilendiğini görür. Kabrin 1394 yılındaki perişan hali eserde yansıtılırken, yarılarak Nuh'un gemisine yol verdiği rivayet edilen Haça Dağı'nın görkemine de dikkat çekilir:

"Kabrin etrafını çeviren kesme taşlardan örülü duvarların çoğu yıkılmıştı. Duvarları yıkanlar mezara da zarar vermişlerdi. Daha sonra gelip onu imar edenler herhâlde aynı taşlardan bulamamıştı. Alaca harabe bir mezar vardı orta yerde. Kim bilir kaç kere yıkılmış, tekrar inşa edilmişti (...) Gezdiği birçok yerde Nuh kabirleri görmüştü. Bu da onlardan biriydi. Sadece şu karşısında duran Haça Dağı dışında bu topraklarda her şey yıkılmıştı" (s.51).

Ayrıca bu tarihî yapının, inancı ne olursa olsun o zamana kadar herkes tarafından ilgi gördüğü de belirtilir: "Kabrin üzeri kurumuş otlarla kaplanmıştı. Neden kimse gelip burayı temizlememişti. Burada yaşayan ahali, hangi dine mensup olursa olsun, büyük saygı duyar, gelir kendi inancına göre Nuh'un başında merasimler yaparlardı" (s.51). Oysa şimdi kabrin görünümü, buraya uzun zamandır kimsenin uğramadığını göstermektedir. Kabrin çevresindeki bu ıssızlık, yaşanan istilanın ardından, insanların Tanrı'dan ve O'nun elçilerinden de ümidini kesmiş olduklarının bir göstergesi olarak yorumlanır.

3.1.4. Tebriz

Nahçıvan'dan ayrılan Nesimî, Timurlulardan kaçmak için onların çok sayıda bulunduğu Tebriz'e gider. Nesimî, Timurluların hâkimiyeti altındaki Tebriz'e uzun bir süre bekledikten ve sıkı bir kontrolden geçtikten sonra, şehrin altı kapısından biri olan Şirvan Kapısı'ndan girer. Bu dönemde Tebriz, önemli ticaret yollarının merkezinde

olan bakımlı ve müreffeh bir şehirdir. Nesîmî, “Gözlerine esrarlı sürmeler çeken nazlı Tebriz”in sokaklarının üzerine dizilmiş konakları, hanları, çarşıları; bin bir çeşit dükânı hayranlıkla seyreder. Tebriz’in Kayseriye Çarşısı’nın ihtişamı Nesîmî’yi büyüler. Şehrin içinde bir yılan gibi kıvrılarak gezen dokuz büyük kanal vardır. Su ihtiyacı bu kanallardan ve sayıları bini geçen kuyulardan tedarik edilmektedir (s.110). Eserde Tebriz’in Doğu ve Batı arasındaki en büyük pazar niteliğinde olduğu vurgulanır. Tebriz’e gelen kıymetli mallar, özellikle on dördüncü yüzyılda ön plana çıkan Tebriz-Anadolu- Avrupa hattı üzerinden İslâm ülkelerine ihraç edilmektedir. Tebriz’in Saâdetâbâd meydanında kırk ayrı meslekten esnaf bulunmaktadır. Dokumacılık, dericilik, nakkaşlık ve kuyumculuk gibi meslekler şehirde bir hayli ilerlemiştir. Romanda Tebriz’deki sosyal yapı anlatılırken şehrin bir tabiat harikası olan renkli dağlarına dikkat çekilir:

“...Kendini bu keşmekeşten dışarı atar atmaz iki katlı, kırmızı tuğladan yapılmış taraçalı evleri seyre koyuldu. Tebriz’in çevresini saran dağlardaki mis madeni gibi Türk evleri ateş kırmızısıydı. Buna karşın şehirde yaşayan diğer milletlerden azınlık halkın evleri daha farklı renklerdeydi. İçinden geçtiği Surhâb, Yahudilerin yaşadığı bir mahalle olduğu hâlde, ramazan ayında gecenin bu saatinde ahalinin tamamı ayaktaydı. Vakit onların vaktiydi. Hıristiyanlar, Miyâr ve Serd mahallelerinde Müslümanlarla karışık yaşıyorlardı” (s.112).

Nesîmî’nin Tebriz’deki günlerini anlatan bu bölümde İran’ın en yüksek dağlarından biri olan Sehend Dağı ile Tebriz’in kuzeyinde yer alan ve kırmızı renkte bir toprağa sahip olan Eynali Dağı’ı da bu coğrafyaya heybet veren unsurlardan biri olarak romanda yer almaktadır. Tebriz’in kapısından girmek için sırasını bekleyen Nesîmî’nin gözü, yol aldığı ovanın karşısında dimdik duran Sehend Dağı’na takılır. Nesîmî, yarı beline kadar bulutlarla kaplı olan bu dağdan daha görkemli bir dağ görmemiştir. Eynali Dağı da, mezarlar arasında uyuyakaldığı sırada rüya âlemine dalan Nesîmî’ye, rüyadan uyandığını haber veren reel dünyaya ait bir öğe olarak karşımıza çıkar: “Az evvel yaşadıkları rüya mıydı? Karşısında ovanın üzerinde sırtına beyaz bir kürk saran Eynali Dağ ne kadar gerçekti?” (s.136). Tebriz’in en önemli dinî yapılarından Şenbigâzân Medresesi Nesîmî’nin ve Bedrettin Simâvî’nin ders verdiği şehrin bir kültür varlığı olarak romanda yer alır.

3.1.5. Şenbigâzân Külliyesi

Nahçıvan’dan Tebriz’e gelen Nesîmî Şenbigâzân medresesine misafir olur. Timur’un divanında İranlı âlimlerle yaptığı tartışmalardaki başarısıyla Timur’un takdirini kazanan Bedrettin Simâvî de burada baş müderristir. Tebriz en ihtişamlı günlerini İlhanlı hükümdarı Gâzân Han devrinde (1295-1304) yaşamıştır. Gâzân Han’ın 1303 yılında inşa ettirdiği Şenbigâzân Külliyesi de Tebriz’in en önemli eserlerinden biridir. Külliyenin oldukça geniş olan müstemilatında rasathane, hastane, kütüphane, devlet arşivi, mütevellinin kaldığı yer, şadırvan, hamam, hekim ve felsefecilerin tedrisi ve ikametine tahsis edilen bölümler de yer almıştır.

“Şenbigâzân’ın İlhanlı devleti için sağlık, eğitim, dinî, bilimsel ve kültürel alanlarda çalışmalar yapan ve içerisinde devlet arşivi ve kütüphanenin de bulunduğu büyük bir merkez olduğu görülmektedir. Buradan hareketle Gâzân Han’ın asıl niyeti-

nin burada büyük bir ilmî, sosyal, kültürel ve dinî merkez kurmak olduğu söylenebilir. Esasen buraya vakfedilen akarın büyüklüğü de bunu göstermektedir” (Şahin, 2015, 223-224).

Romanda Nesîmî, Şenbigâzân Medresesi’nde sarf ve nahiv öğretmekle görevlidir. Yazar, Miranşah yönetimindeki Tebriz’de medresenin bakımlı hâlini, Nesîmî aracılığıyla vurgulamak ister gibidir.

“Dışarı çıkmadan hücrenin penceresinden etrafı seyretti. Oda o kadar özenle döşenmişti ki hayretler içinde kaldı. Kendi tekkesindeki tevazudan burada eser yoktu. ‘Ondan çal, buna ver; bundan çal, ona ver. Miranşah oldukça iyi bakıyor bunlara’ dedi. Sonra yine kendi kendine kahrlandı. Hep birilerini birileriyle mukayese etmekten bıkmıştı. Karısının ve oğlunun ölümü onu çok değiştirmişti. Başına gelenler, içine biriken zehir, öfke nefsinin kudurtuyordu. Tam dışarı çıkmaya hazırlanırken birden gidip sedire oturdu. İki eliyle sedirin üzerine serilen postları sevdi. Ne kadar güzel temizlenip boyanmışlardı. Hanımının yaptığı renkli postlar aklına geldi, Hüzünlenmeye başlayacaktı ki tekrar ayağa fırlayıp dışarıya çıktı” (s.116).

Eserde Şebingâzân Medresesi’nin ileri düzeydeki donanımı, Nesîmî’nin geçmişte yaşadığı acılarla ve yaşadığı mütevazı çevreyle bir zıtlık oluşturularak öne çıkarılmak istenmiştir.

3.1.6. Ezirgân / Erzincan

Tebriz’de iken Hızır Ata’ya Anadolu’ya gitmek istediğini söyleyen Nesîmî’nin bu bölgedeki ilk uğradığı yer, romanda ‘Ezirgân’ adı ile yer alan Erzincan’dır. Rumele’ye gitmek isteyen Nesîmî’ye Hızır Ata, ‘Emir öyle bir il bırakmadı haberin var mı?’ cevabını verecek, Timur’un Anadolu’ya da uğramış olduğunu hatırlatacaktır. Timur-lular burada da kiliseleri, hanları, köprüleri, kaleleri yıkmışlardır (s.161).

Erzincan şehrinde korku içinde yaşayan halk, bağını bostanını terk etmiştir. Erzincan’ı 1401 yılında alarak Mutahharten Beyliğine bırakan Yıldırım Bayezid, Ankara Savaşı’nda yenilince, ortaya çıkan iktidar boşluğundan bu topraklar da nasibini almıştır. Savaş sonrası Timur, Bayezid’in ele geçirdiği topraklarını Anadolu beylerine iade etmiş ve Anadolu’da siyasi birlik bozulmuştur. Romanda bu siyasi gelişmeler kısaca özetlenir:

“En karanlık çağlarını yaşayan garp yurtlarındaki derebeylikler gibi bu topraklar da küçük küçük kalelerin oluşturduğu sığınma alanlarıydı. Selçukluların dağılması sonrasında yeni yeni toparlanan Osmanlılar Çubuk önlerinde yaşadıkları bozgunla buralardan çekilmişti. Devlet ölünce adalet de Kafdağı’nın ardına kaçmıştı. Kim bilir? Belki de her kale ayrı bir ana kucağı olmuştu sahipsizlere.” (s.161).

Erzincan Emirliğinin bu yıllarda Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında el değiştirmesi, 1400 yılındaki sefer sırasında Erzincan’a gelen Timur’un Yıldırım Bayezid’le mücadelesi Erzincan’ın bu tarihlerdeki önemini aydınlatır. Siyasi ve iktisadî bakımdan önemli bir Anadolu şehri olan Erzincan üzerindeki hâkimiyet mücadelelerine en önemli kanıt, şehrin defalarca yıkılıp yeniden onarılan surlarıdır.

Romanda Erzincan şehrine yaklaşan Nesîmî, bakımlı üzüm bağları arasında yol almaktadır. Romanda üzümün, Ad kavminin cenneti taklit ederek yaptırdığı İrem

bağlarının simgelerinden biri olduğuna dikkat çekilerek, Timur'un bu coğrafyada yaptığı tahribat, İrem yurdunun uğradığı ilâhi gazaba benzetilir:

“Günlerdir bu masal yurdunda, Rum ilinde ilerliyordu. Şimdi içinden geçtiği, yalçın dağların arasına saklanmış ovaların her karışı, üzüm bağlarıyla işlenmişti. Baştan aşağı yıkılmış bir ülkenin harabeleri ve sonsuz üzüm bağları. Burası ilâhi gazaba uğrayan İrem yurdu olabilir miydi? Bunca hengâmenin ortasında, bunca dertle uğraşırken zaman içinde yuvarlanıp Şeddâd'ın yurduna mı düşmüştü?” (s.160-161).

Eserde ayrıca Erzincan'ın doğal ve kültürel varlıklarına da temas edilir:

“Şehrin etrafındaki yalçın dağlardan çıkarılan bakır madenleri sebebiyle bakıra dair dünyada ne varsa burada ona dair bir zanaatkâr vardı. Karahisar civarından çıkarılan şap beldenin göz bebeği olsa da tek yıldız o değildi. Doğu ve Batı yurtlarının kıymetlisi Buharin kumaşıyla, Kemah'ın ince çadır bezi at başı birbirini kovalıyordu” (s.162).

Yazar, Erzincan şehrinin genel görünümünü vermeye çalışırken, Timur devrinde İspanya'dan Semerkand'a seyahat eden İspanyol seyyah Clavijo'nun seyahatnamesinden de faydalanmıştır. Eserde Ezirgân Emiri Şeyh Ali Bey, İspanya kralının Şark ülkelerini tanımak için gönderdiği bir heyeti ağırlamaktadır. Heyet, bu coğrafyada aralıksız süren savaşlar yüzünden her taraf sefalet içindeyken Ezirgân'ın nasıl bu kadar şatafatlı olabildiğine şaşırmıştır. “Ezirgân sonsuz çöller üzerindeki şirin bir vahayı andırmaktadır” (s.176).

Nesimi bu şehirde de büyük bir izzetle, iltifatla karşılanmış, bir kaç ayrı tekkede ağırılanmak istenmiştir. Ayrıca Ezirgân Emiri Şeyh Ali Bey'in yabancı konuklarına ve dergâhlarda ağırılanan dervişlere, tüccarlara, âlimlere verdiği davete katılmıştır. Yönetimin kendisini ve fikirlerini soruşturmasından endişe ederek şehirden ayrılmıştır.

Nesimî'nin Erzincan'a uğrayıp uğramadığı bilinmemektedir. Buna rağmen yazar, Erzincan'ın Timur devrindeki siyasi ve sosyal yapısını ortaya koyarak Erzincan'ı Nesimî'nin Anadolu yolculuğundaki duraklardan biri haline getirmiştir. Nesimî'nin fikirlerini, bu sosyal yapıyla uyumlu bir şekilde yansıtabilmiştir.

3.1.7. Engürü / Ankara

Eserde Ankara şehrinden, şehrin İslâmî devirdeki adı olan Engürü şeklinde söz edilir. Nesimî'nin Hacı Bayram Veli ile görüşmek üzere Ankara'ya geldiği ancak Hurufilik ile ilgili görüşlerinden dolayı huzura kabul edilmediği rivayet edilmektedir. Doğruluğu tartışmalı olan “huzura kabul edilmeme” meselesi, romanda Nesimî'nin ve Hacı Bayram Veli'nin kişiliklerine ışık tutacak bir yorumla işlenmiştir.

Yazar, Hacı Bayram Veli'nin Nesimî'ye mesafeli tavrını ortaya koymadan, bu tavrın sebeplerinden biri olan devrin siyasi yapısı hakkında bilgi verir; Ankara Savaşı'nda Osmanlı'yı mağlup eden Timur'un, savaşın ardından düzenlediği baskınlardan etkilenen şehirlerden biri de Ankara'dır. Yıldırım Bayezid'in ölümüyle devlet sahipsiz kalmıştır. Osmanoğullarının taht mücadelesi de düşmanların işini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla romanın zamanına göre Nesimî'nin Ankara'ya gelişi, Yıldırım Bayezid'in vefat ettiği 1403 tarihinden sonraya denk düşmektedir.

Hacı Bayram Veli'nin Nesîmî'yi huzuruna kabul etmemesinin sebebini yazar, romanın içinde tutarlı ve tarihî gerçeklere uygun bir şekilde kurgular. Hacı Bayram Veli, bu kadar karışık bir siyasi dönemde “ene'l- Hak” diyen Nesîmî'yi kabul ettiği takdirde Müslümanların, Nesîmî'yi yanlış yorumlayarak dinî sorumluluklarını bırakacaklarından endişe eder. Bu kaygısını Akşemseddin'e aktarır: “...Bir şey yapmak lazım gelir. Amentü'den haberi olmayan garibanlar Vahdet-i vücud makamına ermiş. Fitne o kadar yayılmış ki bazıları ‘Üzerimizden şeriat kalktı, namaz oruç avamın işidir biz sorumlu değiliz’ derlermiş” (s. 213).

Uzun ve sıkıntılı bir istişare sürecinin sonunda Hacı Bayram Veli, Nesîmî'nin Ankara'dan bir an önce ayrılmasını uygun görür. Hacı Bayram Veli, bu kararından dolayı üzüntü yaşasa da bunu halkın maslahatı için yapmıştır:

“Bizle görüşmeden başka bir ile geçsin!

Bizi de affetsin.

Hüküm ağırdır, bilirim.

Biz bu ateşi söndürmez isek bir tek canlı burada, kalmaz, gelip cümlemizi kırarlar.

Ehl-i şeriata, devletlilere bu durumu anlatamayız.

Zaten şu an kimsenin bu işleri göreceği hali de yoktur.

Gelir taş üstünde taş koymazlar.

Varın kendisine selamlarımı iletin tüm müşkülâtını görün.

Edepte en ufak bir kusur işlemeyin.

Dualarını bizden eksik etmesin” (s.217).

Hacı Bayram Veli, âlimlerden bir heyet teşkil ederek, kendi şerefini yere düşürmeden ve Nesîmî'yi gücendirmeden kararın bildirilmesini sağlar.

Romanın Ankara bölümünde olaylar çoğunlukla bu şehrinin önemli dinî yapılarından, Aslanhane Camisi'nde ve Kara Medrese'de geçmektedir. Bu yapılarla birlikte Hacı Bayram Veli'nin bağ evi de Ankara'nın en eski yerleşim yeri olan kale ve çevresinde yer almaktadır. Nesîmî ve dervişleri, kalenin içinden Hatip Çayı'nın kenarına inen gizli bir tünelden geçerek Ankara'yı terk ederler.

3.1.8. Kara Medrese-Aslanhane Cami (Ahî Şerafeddin Cami)

Eserde yer verilen dinî mekânlardan biri de Kara Medrese'dir. Ankara'daki ilk Osmanlı yapılarından biri olan Kara Medrese, on dördüncü yüzyılın sonlarında veya on beşinci yüzyılın ilk başlarında, Selçuklu prenseslerinden Melike Hatun tarafından yaptırılmıştır. Bugün kalıntıları mevcut olmayan medresenin yerinin günümüzde Denizciler caddesinin güney tarafında yer aldığı tahmin edilmektedir (Ergenç, 1980, 99-100). Hacı Bayram Veli Hazretleri'nin bu medresede müderrislik yaptığı kaynaklarda zikredilmektedir. Abdurrahman el-Askerî, *Mir'âtü'l- ışk* adlı eserinde Hacı Bayram'ın asıl adının Nûman olduğunu belirtir. Kurduğu Bayramilik tarikatıyla Anadolu'nun manevi yapısının şekillenmesinde büyük katkıları olan Hacı Bayram Veli, daha hayatta iken çok büyük manevi nüfuza sahiptir (Azamat, 1996, 444).

Romanda Nesîmî ile Hacı Bayram Veli'nin yollarının kesiştiği bir zaman dilimi işlenmiştir. Yazar, kesin bilgilerin çok az olduğu, daha çok rivayetlere dayanan bu tarihî dönemi, dönemin atmosferini yansıtacak şekilde somutlaştırmaya çalışır. Romanda Nûman adıyla da yer verilen Hacı Bayram Veli, müridi Akşemseddin ile birlikte Kara Medrese'de yüz kadar yetim ve öksüz çocuğu barındırmakta, onlara ders vermektedir. Kış mevsiminin etkisindeki Ankara'da her yer beyaza bürünmüştür. Nesîmî'nin geleceğini haber alan Hacı Bayram Veli'nin kafasının karışıklığı medresedeki odaya yansır:

“Elindeki demir kargının ucu kor olmuştu. Ocağın içerisinde sanki bir şey arıyormuş gibi ara ara bir ileri bir geri karıştırıyordu. Odaya girdiği zaman henüz hava kararmamıştı. Zaman ilerledikçe karanlık koyulaşıp odanın içine dolmuştu. O kadar düşünceli bir hali vardı ki kalkıp kandilleri yakmayı dahi unutmuştu. Belki de odayı aydınlatan ocağın ateşine bakmaktan gece olduğunu bile fark etmemişti (...) Dışarıdaki çocuk sesleri, bağrıışmaya dönünce birden kendine geldi. Etrafına bakındı, karanlık odada yerde dolaşan gölgesinden korktu. Hızlı adımlarla camın önüne geçip dışarıya göz attı. ‘Nasıl fark etmedim bunca zaman, gece olmuş, eyvâh!’ dedi” (s.207).

Öte yandan Ankara içinden ve çevresinden gelen halk, uzun süredir bekledikleri Nesîmî'nin sohbetini dinlemek için Aslanhane Camisi'nde toplanmıştır. Eserde Nesîmî'nin etrafında toplanan kalabalığı göstermek için on üçüncü yüzyıl yapısı olan Aslanhane Camisi seçilmiştir. Hacı Bayram Veli'nin kararını Nesîmî'ye bildirmekle görevli âlimlerden oluşan grup Kara Medrese'den ona yakın bir bölgede yer alan Aslanhane'ye gelirler. Aslanhane ayrıca sarhoş olan ve kusma ihtiyacı hisseden Refî'nin, hınca hınç dolu camideki insanları rahatsız etmemek için, Nesîmî'nin hırkasının içinden Kuzviran / Çamlıdere beldesine düştüğü fantastik bir mekândır:

“(Nesîmî) omuzlarından ayaklarına kadar sarkan yün hırkasını sağ eteğini birden havaya kaldırıp ‘geç içeri, bizi bulacağın vadiye doğru buradan in!’ diye kükredi. Refî ilk anda hırkanın içinden vadiye doğru inen patikayı görünce birden büyük bir nara attı. Daha henüz ayılamadığı için hayal görüyorum sanıp düşmemek için kendini geri çekti. Hazreti Pîr omzundan tutup onu içeri almasa mümkün değil içeri girmeyecekti. Açılan dehlizden içeri girer girmez Pîr de hırkasını topladı, olduğu yere oturup bağdaş kurdu” (s.226).

3.1.9. Hacı Bayram Veli'nin Bağ Evi

Hacı Bayram Veli'nin ara sıra inzivaya çekildiği bağ evi Çubuk Çayı'nın kenarında, elmalık ve üzüm bağlarının içinde yer alan taştan yapılmış mütevazı bir evdir. Burada bazen tek başına bazen Akşemseddin'le kalan Hacı Bayram Veli'ye, bağın havası ve derenin sesi iyi gelir. Evin girişlerinde yemek için kurutulmuş etler asılıdır. Kışın yanan ocağında ıhlamur, nane ve bal şerbeti kaynar.

3.1.10. Ali Semerkandî'nin Evi / Kuzviran (Çamlıdere)

Romanda Timur'un yarattığı korku yüzünden, Anadolu abdallarının dergâhlarını dağlara, tepelere, iskân görmemiş izbe yerlere yaptıkları belirtilir (s.270). “Kâbe imamı Resul türbedarı” Ali Semerkandî'nin Kuzviran beldesindeki evi de böyle bir yerde bulunmaktadır. Bu ev, ceylanları ve rengârenk kuşları barındıran çam orman-

larının içinde, bir ırmağının kıyısındadır. Bu tek odadan oluşan mütevazı evin bacasından etrafa odun ve tezek dumanı yayılmaktadır. Bu evin dışı gibi içi de huzur doludur. Ali Semerkandî'nin misafirlerden haberi olmamasına rağmen sofraya üç tabak koyması, onun kerametini göstermektedir. Nesîmî'den sonra Engürü'deki mescitte Nesîmî'nin hırkası içinde kaybolup Kuzviran'a yuvarlanan Refî de Semerkandî'nin evine tesadüfen çıkagelir. Ali Semerkandî, misafirleriyle henüz tanışmadan ikrama başlamıştır. Tarhana çorbasının ardından içilen nane çayı herkese keyif verir.

3.1.11. Bursa

Nesîmî'nin Bursa'ya geldiği ancak görüşlerinden dolayı burada iyi karşılanmadığı rivayet edilmektedir. Romanda da bir süre kaldığı Bursa'da, çoğu zamanını, hapsedildiği mekânda mahkemeye çıkarılmak için bekleyen Nesîmî, idarecilerin emriyle Bursa'yı terk etmek zorunda kalır. Buna rağmen Bursa, eserde güzel tabiatı ve değerli mimarî eserleri ile Nesîmî'nin ayrılmak istemediği bir şehir olarak karşımıza çıkar.

Yazar, eserin Bursa'da geçen bölümüne, milâttan önce II. yüzyıl sonlarında Bursa'nın kurucusu olarak kabul edilen Kartacalı Hannibal'den başlamak üzere Bursa'nın geçmiş günlerine ve güzelliklerine ışık tutan bir epigraf ile giriş yapar:

“Kartacalı Annibal'ın diktiği küçük fidan,

Uzun yıllar sonra Roma'nın kadim ulu çınarı oldu.

İnsan ölmekle bitmedi,

Doğmakla usanmadı.

Uçsuz ormanlar her geleni kandırdı.

Her birine eski büyüdü bir masal anlattı.

Onu her gören, kendinin sandı.

Göge nispet eder gibi nice kubbeler ördü.

Üzerinde dolaştığı zümrüt çayırıların altında nice hatıra yatıyordu” (s.269).

Yazar Bursa şehrini, şehrin fethedildiği yıllardaki adı olan Hüdavendigâr ismi ile anmaktadır. Orhan Bey, Osmanlı idaresine geçen Bursa'yı oğlu I. Murad'a vermiş, böylece yeni oluşan bölgenin adına “Bey sancağı” denmiştir. Bursa Sancağı'nın adı, I. Murad'ın lakabı olan “Hudâvendigâr sancağı” olarak uzun yıllar anılmıştır. Şehrin Hüdavendigâr adıyla anılması Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar sürmüştür (Emecen, 1998, 285).

Bursa'nın Süleyman Şah'ın bu şehri fethettiği 1080 yılından başlayarak Osmanlıların eline geçtiği 1326 tarihine kadar, Türklerle Bizanslılar arasında sürekli el değiştirmesi ve sonunda Osmanlı beyliğinin merkezi haline gelme süreci üzerinde eserde özellikle durulur. Fetret Devri'nde devletin merkezi Edirne'ye taşındığı için Hüdavendigâr'da intizam kalmamıştır. Romanda Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur'un istilasına uğrayan şehrin perişan hâli vurgulanır. Bu iç savaş devresinde şehzadeler de birbirleriyle mücadele içine girmişler, Bursa'yı kontrollerine almak için çaba sarf etmişlerdir.

Eserde o dönemde Bursa'da olduğu kabul edilen Emir Sultan'la Nesîmî bir araya getirilmiştir. Bursa'da Molla Fenârî, Molla Yegân, Alî-i Rûmî, Emir Sultan gibi âlimler tarafından tutuklu kaldığı süre boyunca gözetilen, bu âlimlerle sohbet etme imkânı bulan Nesîmî'ye Bursa'yı terk etmek üzüntü verir: "Hüdavendigâr'dan ayrılırken içlerinden geçtikleri aziz şehri terk etmek, Pîr'i hüznlendirdi. Her sokağı, her çarşmayı bir daha görmeyeceğini bilerek uzun uzun seyretti. Allah için gönlü bu cennet bahçesinde kalmayı çok istemişti" (s.298). Romanda Bursa, Ulu Cami gibi şaheserleriyle, Emir Sultan, Somuncu Baba gibi mutasavvıflarıyla, Osman Gazi ve Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid gibi padişahların kabirlerini barındırması ve tabiat güzellikleri sebebiyle özel bir şehirdir.

3.1.12. Bursa Ulu Cami

Osmanlı sultanlarından Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmış ve 1400 yılında tamamlanmış Ulu Cami de romanda, bu yıllarda Anadolu coğrafyasında seyahat eden Nesîmî'nin uğradığı bir mekân olarak yer almaktadır. Bursa'daki Ulu Cami'nin şanını duyan Nesîmî'nin bu şehirde görmek istediği ilk yer, bu mimarî harikası eser olur. Nesîmî'nin Bursa'ya geleceğini duyan insanlar, onun sohbetinden nasiplenebilmek için Ulu Cami'nin kapılarına yığılmışlardır. Hükûmet, Nesîmî'den dolayı oluşan kalabalığın bir olaya sebebiyet vermemesi için, camiye silahlı muhafızlar göndererek önlem alma yoluna gitmiştir. Kalabalığın kendisi için toplandığını bilmeyen Nesîmî de camiye girmeye çalışmaktadır. Ne olup bittiğini kavramaya çalışan Nesîmî, caminin güzelliği karşısında kayıtsız kalmaz:

"Halkın arasına karışıp içeri girmek istemedi. Önünün açılması için beklerken askerbaşının gayriihtiyari yanına geldiğini fark edip hanlar tarafındaki kapıya yöneldi. Oradaki kalabalık bitecek gibi değildi. Tekrar etrafı dolanıyor, bu arada minarenin, kubbelerin ihtişamını seyrediyordu. Ezan okunalı epey olmuş ama cemaat içeri geçmemişti. Kendisi gibi dışardan gelen birisi hayret ve şaşkınlıkla camiye izliyor, bir yandan methiyeler düzüyordu" (s.273-274).

Yazar, Nesîmî'yi Bursa'da yönlendireceği dinî mekân olarak Nesîmî'nin yaşadığı dönemde inşa edilen Ulu Cami'yi seçmiş, bu yapının ihtişamını dile getirme gereği duymuş, bu hayranlığını da Nesîmî kanalıyla ifade etmiştir.

3.1.13. Emir Sultan Külliyesi

Bursa'da tutuklanarak, uzun süre bir zindanda yargılanmayı bekleyen Nesîmî, sonunda şehri bir gün içinde terk etmesi şartı koşularak serbest bırakılır. İzdihama yol açmamak için bir gece vakti gizlice zindandan çıkan Nesîmî, önce Uludağ'da bir mağaraya sığınır. Gün batımına yakın ise tanınmamak için bir keşiş kıyafeti giyerek Emir Sultan Külliyesi'ne doğru yol alır. Nesîmî'nin amacı, ikindi namazından sonra oraya toplanan halk ile birlikte, açık bir pencerenin önüne oturarak ders dinlemektir. Fakat ön saflara buyur edile edile kürsüye kadar getirilir. Kürsüde ders vermek için toplanan Molla Fenârî, Molla Yegân, Alî-i Rûmî ve Emir Sultan Nesîmî'yi hemen tanırlar ve ona saygıyla selâm verirler. Hızır Ata da oradadır. Emir Sultan Hazretleri derse başlar. Sohbetin bir yerinde Nesîmî kendisini tutamaz ve "ene'l-Hak" diyerek haykırmaya başlar. Onun sözlerini duyan topluluk galeyana gelir. Hızır Ata, Nesîmî'yi zarar görmemesi için derhal dışarı çıkarır. Bu olaydan sonra Hızır Ata ile birlikte Bursa'dan ayrılırlar.

3.1.14. Halep

Nesîmî'nin yaşadığı dönemde Hurufiliğin merkezi olan Halep, Nesîmî'nin trajik sonunu hazırlayan bir şehirdir. Bursa'dan ayrılmak zorunda kalan Nesîmî, birçok yoldaşının da mesken tuttuğu Halep şehrine gelir. Yaşı ilerlemiş, hastalıkları artmıştır. Artık sığınacak bir yer aramaktadır. Eski dostu Şeyh Bedrettin'in de Halep'e geleceği haberi Nesîmî'yi heyecanlandırmaktadır. Halep'te Ferafire Mahallesi'nde bir medresede kalan Nesîmî, yakınlarından gördüğü sevgi ile ilk kez kendisini bu kadar güvende hisseder. Ahbablarının, dostlarının, akrabalarının ve binlerce müridinin yakın ilgisi, Nesîmî'ye geçmişte yaşadığı kötü anılarını hatta hastalığını bile unutturacak kadar iyi gelir. Şeyhi Fazlullah'ın, "Seyahat edecek olursa sakın Halep'e gitmesin! Eğer ki gidecek olursa orada çok dikkat etsin!" yolundaki öğüdünü unutan Nesîmî, eski Yunan tragediyalarındaki kahramanlar gibi bile kendisini hazırlayan sona doğru sürüklenir.

Çınar Ata, Nesîmî'nin Halep'le ilişkisini anlatırken, Halep şehrinin Memlûkler idaresindeki durumunu, siyasi ve sosyal yapısını tasvir ederek söze başlıyor. Nesîmî'nin Halep'te bulunduğu dönemde şehrin maruz kaldığı en önemli olay, her yerde izleri görülen Timur istilasıdır. Timurular bu diyara uğradıklarında şehrin tamamına yakını yıkmış, şehri baştanbaşa tahrip etmiş ve yirmi bin kişiyi öldürmüşlerdir. Daha önceki dönemlerde de şehir, Haçlıların ve Moğolların istilasına maruz kalmış, bu olaylardan Halep'teki ilim ve sanat faaliyetleri de etkilenmiş, seçkin ilim, fikir ve sanat adamları Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bu olayların bir sonucu olarak ilim ve sanat faaliyetlerinde büyük bir düşüş görülmüştür. Edip ve şairlerin eserlerinde halkı Haçlılara ve Moğollara karşı cihada teşvik etme düşüncesi önemli yer tutmaktadır. Halep hakkında, söz konusu felaketin tasvirini yapan, şikâyet ve nasihatı içeren birçok mersiye yazılmıştır. Bu ruh dünyası içindeki Halep, "Nesîmî'nin tevhid pınarından beslenen şanlı isyanını duymayı beklemektedir" (s.300).

Yazar, Memlûk Sultanı Şeyh el-Mahmûdî 'nin, Halep'e hâkim olduğu yıllarda (1412-1421) takip ettiği şiddete dayalı politikayı değerlendirirken, hicretten binlerce yıl önce Halep halkının taptığı - iklim olaylarından sorumlu olduğu düşünülen- Adad adlı tanrıdan söz eder. Deniz tanrısı Poseidon'un simgesi olan ve görevi depremler, tsunamiler ve deniz fırtınaları oluşturmak olan Trident mızrağı artık sultanların elindedir. Adad'dan Poseidon'a ondan da İblis'in eline kadar ulaşan bu mızrak şimdi de Halep hâkimi El Müeyyed Şeyh Seyfeddin'in adalet mızrağıdır:

"Yine Adad'dan miras kalan bir başka inançları; 'yaşatmak, yeşertmek ve öldürmek kurutmak' vasfını da Memlûk hükümler kendilerine şiar edinmişti. Kim yanlarındaysa dünyanın tüm imkânlarını önüne seriyor, kim hanedanlıklarına kem söz ederse onu ortadan kaldırmak için kadınlar ve pek şöhretli içtihatları-fetvaları emir bekliyordu" (s.297).

Halep Sultanı Şeyh el-Mahmûdî ülkesindeki karışıklıklarla uğraşmaktadır. Vergileri toplayamayan Memlûk Devleti idareyi yürütemez olmuş; köy, kasaba ve hatta büyük şehirlerde eşkıya dağdan şehre inmiştir. Sultan Şeyh el-Mahmûdî'nin Halep'teki naibi Emir Yeşbek, yıllardır savaş ve veba salgınından nefesi kesilen halkın ayaklanmaması için her türlü önlemi almakta, çıkacak herhangi bir sorunu en kanlı şekilde

bastırmaktadır (s.316). Emir Yeşbek Nesîmî'nin Hurufî görüşlerini devletin birliği ve İslâm dini için bir tehlike olarak görür. Nesîmî'yi önce zindana kapatır, sonra da idam ettirir.

3.2. Fantastik mekânlar

Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol romanı gibi bir sufînin geçirdiği manevi merhaleleri anlatan mistik eserlerde fantastik dünyalar, “varoluşun daha iyi kavranması için alternatif bir teknik” (Ayar, 2015, 47) olarak karşımıza çıkar. Romanda Nesîmî'nin rüya veya baygınlık yoluyla fantastik mekânlara yolculuk yaptığına şahit oluruz. Edebî eserde fantastik etkiyi oluşturan unsur, hem okurda, hem anlatıcıda hem de kahramanda görülen “şaşıрма” ve kararsızlık’ duygusudur. Todorov, bu durumu şöyle ifade eder: “Neredeyse inandım: İşte fantastiğin ruhunu özetleyen formül. Tamamen saflık türünden mutlak bir inanış bizi fantastiğin dışına çıkarırdı, oysa fantastiğe can veren kararsızlık duygusudur” (2012, 37). Romanın kahramanı, bir sufi olduğu için, okur, Nesîmî'nin rüya yoluyla bazı manevi haller yaşayacağına önceden hazırlıklıdır ve okurun fantastik olaylara duygusal katılımı için gerekli şartlar hazırdır. Fakat fantastik metinler, “okurun duygusal katılımından önce okurun zihinsel katılımını talep eder” (Ayar, 2015, 28). Şu halde şaşırtma ve okurun olanları anlamak için zihinsel bir çaba sarf etmesi fantastik anlatımın önde gelen özellikleridir. Nesîmî'yi fantastik mekânlarda gezdiren yazar, mekân değişiminin rüya yoluyla gerçekleştiğini fantastik yolculuğun sonunda açıklar. Dolayısıyla okur, olayları zihnini devreye sokarak takip eder. Fantastik olayların yer aldığı bölümlerde mekân ve iklim değişir; zaman ise ya donar ya da yüzyıllar öncesine gider. Romanda mekân odaklı fantastik geçişler, Kür Nehri'nden Hz. Ali'nin Sarayı'na ve Seyit Gazi Türbesi'nden Kerbelâ'ya yapılan yolculuklarla gerçekleştirilir.

“Başarılı bir fantazide fantazi yaratıcısının sınırsız hayal gücü metnin ait olduğu kültürel ortamla bağlantı kurulamayacak derecede yabancı olmaz; ait olduğu kültürel ve sosyal ortamın kodlarını değiştirip dönüştürür; anlatıda okurlar ‘uçurur’ fakat bu uçuş kontrollü olur. Anlatılanlar sayıklama, tamamen gerçek dışı ya da tamamen rüya izlenimi vermez; hayal-gerçek iç içeliğini sürekli muhafaza eder” (Ayar, 2015, 61).

Romanda da bu kuralın gözetildiğini; fantastik mekânların oluşturulan atmosfer bakımından gerçek mekânların bir uzantısı olduğunu; sadece içerdiği olağanüstü durumlar bakımından gerçek mekânlardan ayrıldığını söyleyebiliriz.

3.2.1. Kür Nehri'nden Hz. Ali'nin Sarayına

Günlerdir kavurucu güneş altında Nahçıvan'dan Tebriz'e doğru at süren Nesîmî'nin yol aldığı bozkır birden bıçak gibi kesilir. Nesîmî kendini yağmurun, ormanın ve nehrin içinde bulur. Nehir ve orman, Nesîmî'nin birazdan yaşayacağı olağanüstü olaylara hazırlanır gibi sessizdir:

“Kimsecikler yoktu. Öyle gözden uzak bir yerdî ki yüzyıllardır ormanın bu kısmına kimse uğramamıştı adeta. Yıkılan yaşlı dev ağaçların yerine taze fidanlar büyümüş, yürüyecek bir adım yer kalmamıştı. Nehir öyle atlayıp birkaç ulaç atıp geçilecek kadar küçük değildi. Devasa ağaçların koyu gölgesi altında saklanmış, ses çıkarmadan akıyordu (...) Nehrin içindeki balıklar yaşadıkları sürece burada hiç insan görmediklerinden aptallaşmıştı. Ali'yi (Nesîmî) görüyor fakat kaçmıyorlardı” (s.70-71).

Nehrin soğuk sularına dalan Nesîmî, burada ne kadar zaman geçirdiğini kestiremez. Suyun altındaki ‘su’ kapısından geçtikten sonra girdiği kıyıya değil başka bir yöne çıktığını fark eder. Suyun üstünde batmamaya çalışarak etrafı dinler. Yağmur dinmiş, etrafa yoğun bir sis çökmüştür. Zaman donmuştur:

“Saatlerdir burada ağaçların altında beklemiş, hava ne kararmış, ne açılmıştı. Gece gelmiş olsa hava açacak, gündüz gelse etraf kararacaktı. Birileri sanki ormanın üstüne birkaç sisli kandil yakıp gitmişti. Ne ses vardı ne de yeni bir ışık, devasa ve gizli bir mahzenin içinde bekliyordu. Tüm bunları düşünürken gaipten gelen ses sürekli kendini çağırıyordu” (s.72).

Sese doğru yüzen Nesîmî’nin çıktığı kıyı artık başka bir âlemdir. Bu âlemde Nesîmî, kendisine Ali diye seslenen ilk hocası Yesevî şeyhi Şibli’yi ve onun arkasındaki kırka yakın ervahı görür. Bu veliler zümresi, Nesîmî’yi Hz. Ali’nin huzuruna çıkarmak için toplanmışlardır. Daha sonra karşısına çıkan kırk kuyu ile temsil edilen kırk derdi ile helalleşen Nesîmî’nin bu görevi günlerce sürer. Nesîmî burada bin yıllık bir günün ortasında beklemektedir. Toprak kapısından geçen Nesîmî, Hz. Ali’nin sarayına ulaşır. Hz. Ali’nin sarayı, tevazuun da simgesidir. “Tüm saraylarda yüksek merdivenler ve başı göğe değen kuleler vardır. O kuleler, sahiplerinin, nefis mintanlarıdır. Ali (k.v)’nin sarayında her merdiven toprağın bağrına iniyor, yüzünü yere sürüyordu” (s.85). Nesîmî’yi kutlu yolculuğuna hazırlayan bütün bu olağanüstü haller, Nesîmî’nin yüksek bir tepe üzerinde uykuya daldığı esnada gerçekleşmiştir.

3.2.2. Seyit Gazi Türbesi’nden Kerbelâ’ya

Dervişleriyle Bursa’ya doğru ilerleyen Nesîmî, Eskişehir’deki Seyit Gazi Türbesi’ne ulaşır. Dervişleri tekkede yemek yerken Nesîmî, doğrudan türbeye yönelir. Yanında Muhyiddin Çelebi ve Vâhidî ile birlikte Seyit Gazi Türbesi’ne uğurlanan Nesîmî’yi refakatçileri, “halvetin ortağı olmayı edebe ziyan saydıkları için” türbeye kırk arşın kala yalnız bırakırlar. Hasta ve yorgun olan Nesîmî’nin birkaç adım daha atacak hali kalmamıştır. Bu esnada türbe olduğu gibi kalırken mekân değişir:

“Değil mekân, iklim bile değişti. Etrafı güllük gülistanlıktı, cennet gibi bir bahçenin orta yerinde duruyordu. Bir tek karşısında duran türbe yerindeydi. Tek bir adım atmadı, olduğu yere yığıldı. Aklı hâlâ başındaydı. Gözleri açık etrafı seyrederken ilerdeki türbenin kapısı açıldı. Elinde koca bir haydari kılıçla dev gibi ak yüzlü koca çıkageldi. Tüm bedeni zırhlarla kaplanmış, alını ve yüzü kan ter içindeydi. Az evvel kafasını eğmeden önce orada olmayan muhteşem bir ala kısrak tırnaklarını toprağa vuruyor, sağa sola oyunlar yapıyordu” (s.256).

Yetmiş yaşın üstündeki Seyit Gazi, yaşından beklenmeyen bir çeviklikle atına biner. Nesîmî’yi de atının terkisine alarak rüzgâr gibi doludizgin ilerler. Kırk gün süren yolculuktan sonra Kerbelâ’ya ulaşırlar:

“Yine mekânlar ve iklimler değişti. Zamanın içinde yuvarlandılar. Artık etraflarında ne ağaç ne dere ne dağ kalmıştı. Sonu gelmez ordular içinden akmaya başladılar. Zaman içinde var olmuş nice devletlerden nice hakanların haşmetli orduları, onlar geçerken ayakta yüceleri selamlıyorlardı. Kırk gün kırk gece süren zorlu yolculuk nihayet bulduğunda, etrafta tek bir asker, tek bir canlı kalmamıştı. Attan

indikleri vakit nereye niçin getirildiğinin farkında değildi. Ayakları kızgın kumlarda yanarken lanetli bir çöle atıldıklarını anladı. Bağrına düştükleri çöl, Irak Ninova bölgesinde, kervan geçmez kuş uçmaz bir yerdî” (s.257).

Hazreti Hüseyin’in ve yetmiş iki kişinin Kerbelâ’da şehit edilmesini çaresizlikle izleyen Nesîmî’yi Seyit Gazi, bu yolculuğun amacı konusunda uyarmaktadır:

“- Ey oğul nereye gitmekteisin? Başına gelen bunca işten sonra nereye koşarsın? Nereye yetişmektir gayretin? Seni buraya neden getirdim merak etmiyor musun? Tüm bunları neden seyretmiş olarsın?

(...)

- Burada bu acı ve intikam duygusundan başka ne var?

- Burası ezel ve ebed işlerin görüldüğü yer. Âdem atamızdan kıyamete kadar insanlığın muhasebe yaptıkları, her işin mahkemesinin görüldüğü yer. Burası Kerbelâ. Burası karar yeri. İkimizin de aziz atası Hazreti Hüseyin’in hepimize önder olduğu kutlu mekân. Kıyamete kadar elimize tutuşturulan fermanın önünde duruyorsun.

- Benim karar vermem gereken ne? Verecek neyim kaldı? Karım, çocuğum, tüm sevdiklerim... Bana ait her şeyi verdim (...)

- Karar vereceğin şey, tüm insanlık için canını ortaya koymandır.

- Ferman mıdır canımı alacak olan?

- Evet, bu ferman; gelmiş geçmiş tüm Yezitlere boyun eğmemen için sana, bana, tüm insanlara emredildi.Hazır mısın bu işe? (...)

- Değil onlarla anlaşmak, bir an anlaşmayı aklımdan geçirirsem Yaratan beni kahretsin.

- Mübarek olsun evlâdım. Elhamdülillah” (s.263).

Nesîmî uyandığında Şücâüddin Veli’nin göğsünde yatmaktadır. Okur, Nesîmî’nin Seyit Gazi Türbesi’nin önünde bir baygınlık geçirdiğini ve bu süre zarfında Kerbelâ’ya gidip geldiğini ancak bu yolculuğun sonunda öğrenir.

Şücâüddin Veli, Eskişehir Seyitgazi’de yaşamış ve dervişleriyle Bursa, Kütahya, Manisa ve Ankara civarını dolaşmış gezici derviş tipinin en önemli örneklerinden biridir. Seyyid Battal Gazi’ye son derece saygı besleyen ve zaman zaman türbesini ziyaret eden Şücâüddin Veli’nin dönemin devlet ricâli ve meşâyihleriyle görüştüğü ve Anadolu’da tanınmış bir şahsiyet olduğu ileri sürülmüştür. Vilâyetnâmelerde Şücâüddin Veli’nin Abdal Mehmed, Kaygusuz Abdal, Ümmî Kemal, Seyyid Nesîmî, Hacı Bayram Veli gibi devrin diğer sufileriyle yakın ilişkiler kurduğu anlatılır. Hacı Bayram Veli de Şücâüddin Veli’nin yakın dostları arasında gösterilir. Hacı Bayram Veli, şeyhi ziyaret etmek için Ankara’dan Eskişehir’e gelmiş, bir süre onunla kalıp sohbet etmiştir (Şahin, 2010, 247).

Romanda Seyyid Battal Gazi Türbesi, Şücâüddin Veli’nin sufilere bulunduğu bir mekândır. Burada Hacı Bayram Veli, Kaygusuz Abdal, Ümmî Kemal buluşmuş sohbet etmekte, Kerbelâ’da Yezitlere boyun eğmeyeceğine söz veren Nesîmî’yi Bur-

sa'ya uğurlamaya hazırlamaktadırlar. Türbe ve etrafındaki binaların mütevazılığına dikkat çekilir;

“Hind’den Rum eli kadar uzanan sonsuz bir coğrafyada Kalender-î ve Abdalân-ı Rum’dan nice derviş ziyaret için akın akın Pırlarını, Şücâüddin Veli’yi görmek için gelmiş, kabul bekliyorlardı (...) Türbe ve etrafındaki derme çatma binalar dikkat çekecek kadar mütevazıydı. Dışarıda bekleyen Kalenderî, Melamî dervişler uzaklaştırılmış, kendilerine oyalanacak işler uydurulmuştu. İçeriye sadece ev sahibinin iki yakın dervişi girip çıkabiliyordu. Muhyiddin Çelebi ve Vâhidî konuklara pekmezle tatlandırılmış koruk suyu ikram etti. Az sonra yenecek yemek için hazırlıklar devam ediyordu” (s.264).

Hacı Bayram Veli,” Nesîmî Sultan’ın memleketimizi ziyareti sırasında kendilerine karşı ev sahipliği yapacak olsaydık Allah muhafaza, devletlilerin idraksizliği canlarına mal olacaktı” (s.265) sözleriyle Nesîmî’yi Ankara’da niçin misafir edemediğini açıklar. Nesîmî’nin hayatı ve fikirleri ile ilgili kaynaklar, onun eserleri ve rivayetlerle sınırlıdır. Hayatı belirsizliklerle dolu bir kişiliği konu alan biyografik roman yazarı, bu kişiliğe uygun bir atmosfer yaratarak eserini zenginleştirmeye çalışır. Bu atmosferi de daha küçük ölçekteki biyografik kişilikleri işleyerek, dönemin siyasi ve sosyal yapısını çizerek ve mekân tasvirleri yaparak oluşturma yoluna gider. Ele aldığımız romanda ise mekân tasvirleri, romanın bu ihtiyacına cevap vermekten öte bir anlam taşır. Eserde Türk İslâm kültürünün anıtsal değeri olan bu yapıların özellikle bir araya getirilip öne çıkarılma çabası dikkat çeker.

4. Hâl

Hâl, sufilerin yaşadığı mistik tecrübeyi ifade eden tasavvufi bir terimdir. Roman-daki “dosdoğru yol” kavramı, Nesîmî’nin iç yolculuğunu da simgelemektedir. Eserde, şeyhi Fazlullah’ın öldürüldüğü baskında eşini ve oğlunu da kaybeden Nesîmî, bir süre yaşadığı hayal kırıklığının tesiriyle Hurufilerden uzaklaşmak istese de Hızır Ata’nın yardımı, uluların nasihatleri, kaderin karşısına çıkardığı insanlarla beslenerek gittiği coğrafyalarda doğru bildiği hikmetleri yaymaya devam eder. Nesîmî, Refî’ye “Yolculuk yapmak, az sonra düşeceğimiz yollar gibi sadece bulunduğumuz bir yerden başka bir yere gitmek midir? (s.201) derken bu yolculuğun aynı zamanda insanın kendi ruhunu olgunlaştırma sürecine işaret ettiğini söylemek ister. Nesîmî hem kendini hem de Allah’ı aramaktadır. Fakat somut dünyanın gerçekleri, roman kişisi Nesîmî’nin bu yolculuğu tamamlamasında yetersiz kalır. Nesîmî, Bektaşî inanışına göre dört makama karşılık gelen “anasır-ı erbaa”nın su, toprak ve hava kapısından geçer. Rüya yoluyla ruhlar “âlem”inde ulularla buluşarak Hz. Ali’nin huzuruna çıkarılır. Kırık kuyuda kendisi ile helalleşerek rıza makamına ulaşır ve dervişlik hırkasını giyer. Seyit Gazi ile birlikte Kerbelâ’ya giderek Hz. Hüseyin’in şehit edilmesine şahit olur. Gelmiş geçmiş tüm Yezitlere boyun eğmeyeceğine dair burada söz verir. Bunlar, Nesîmî’yi, “kâmil insan” olgunluğuna eristirecek çeşitli merhalelerdir.

Romanda Nesîmî’nin görüşleri ikili sohbetlerinde, bulunduğu şehirlerin dinî ve idarî otoritelerinin huzura kabul edilmediği için yazılı olarak bıraktığı mektuplarda, Refî’ye nasihatlerinde ve Halep’te kendisini yargılayanlara karşı yaptığı savunmada ortaya konur.

Bu prensipler arasında Nesîmî'nin katline de sebep olan “ene'l-Hak” düşüncesi, temsil edici yönüyle diğerlerinden öne çıkar. Reha Çamuroğlu, şiirleri bile belli bir kültür seviyesi ile anlaşılabilen Nesîmî'yi bu kadar tanınır kılan unsurun “ene'l-Hak” düşüncesi olduğunu ileri sürmektedir: “Bizce onu bu ölçüde canlı kılan özellik, aynı Hallac-ı Mansûr'da olduğu gibi tek bir sözcükte ve o sözcüğün yarattığı etkide, algılanış tarzında ve belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir toplumda oynadığı rolde aranmalıdır. Bu ‘Ene'l-Hak’ sözcüğüdür” (Çamuroğlu, 1999, 54).

Ene'l-Hak ifadesi tasavvufi anlamıyla “insan-ı kâmil”in kendisini Allah olarak görmesi değil, Allah'ta var olan bir varlık olarak görmesidir. Varlığın ‘tek’liğini savunan, onun da ‘Mutlak Yaratıcı’ olduğunu ileri süren vahdet-i vücud bu anlayışa dayanır. “Nesîmî'ye göre Allah, gizli hazine halindeyken mutlak ve sonsuz olan güzelliğini görünür hale getirmiştir. Bu ortaya çıkışı en güzel şekilde insanda görmek mümkündür. Bu âlem içinde insan Allah'ın varlığına girebilme yeteneğine sahip olmuş ve Allah'ın güzelliğini yansıtır hale gelmiştir” (Ballı, 2013, 199).

Romanda vahdet-i vücud bahsi Nesîmî'nin yorumuyla şu şekilde açıklanır: “O büyüklerin ‘Her şey O'dur’ demeleri, hiçbir şey yoktur. Yalnız O vardır demektir. Meselâ, Hallâc-ı Mansûr Ene'-Hak (Ben Hakk'ım) dedi. Böylece, ben Hakk'ım, Hak Teâlâ ile birleştim, demek istemedi. Böyle diyen kâfir olur ve öldürülmesi lâzım olur. Onun sözünün mânâsı ‘Ben yokum, Hakk Teâlâ vardır, demektir’” (s.197). Eserde, “vahdet-i vücud” düşüncesi, Emir Sultan tarafından Külliye'de toplanan halka Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fususü'l-Hikem* adlı eserinden hareketle ders verirken de dile getirilmiştir:

“...Hakk, kendisiyle ilgili bilgi edinebilmemiz için bizi, yine yaratmış olduğu varlıklara yöneltip, onlara bakıp düşünmemizi istedi ve ayetlerini Kendi gerçeklerini bize, yine bizimle gösterdi. Bu sebeple biz, Zâtı ile ilgili bilgi dışında, O'nun varlığını, kendimiz vasıtasıyla biliriz ve dolayısıyla biz Hakk'ı, hangi niteliklerle tanımlıyorsak, aslında kendimizi tanımlıyoruz demektir. Böylece biz, O'nu kendimizle ya da kendimize bakıp tanırız” (s.290).

Dinleyiciler arasında bulunan Nesîmî, burada kendini tutamayarak haykırır. Bu esnada Hurufilerin, Allah'ın subûtî sıfatları gibi zâtî sıfatlarının da insanda tecelli ettiğini savunan görüşünden de bahseder.

“Ey büyük sultan, ey âlemlerin sırlarını kucaklayan, neden dilini tutarsın?

Korkunun sebebi nedir?

Şanlı ceddin on iki imamlar gibi neden haykırmazsın?

Neden bu bekleşip duran kuzularına zâtî sıfatları da subûtî sıfatları da bendedir demezsin?

Devir artık şu tepsiyi, görelim içinde ne varsa!

Haydi, haykırın hep birden ‘ene'l-Hak’ diyelim canlar!” (s.290-291).

Romanda yardımsever ve cömert tabiatı ile öne çıkan Nesîmî'nin, “insan”a verdiği değer sürekli vurgulanmaktadır. Allah en güzel şekilde insanda tecelli ettiği için Nesîmî namazda secde edilenin de insan olduğu görüşündedir. Kişi Kâbe'ye

yöneldiğinde insana yönelmiş olur (Ballı, 2013, 199). Nesîmî, bir şiirinde bu görüşü, “Mescûd ile sâcid oldu vâhid / Mescûd-i hakiki oldu sâcid.” dizeleriyle dile getirmiştir. Romanda, mezardaki ölüye Türkçe telkin verdiği için cenaze sahibi, Arap imam tarafından azarlanınca Nesîmî, imama hangi dilde dua edildiğinin Allah katında bir önemi olmadığını açıklayarak asıl günahın bir insanın kalbini kırmak olduğunu söyler:

“- Günah olan nedir biliyor musun muhterem?

Bir kalbi kırmak, senelerce ibadet ve zikir sevabının hepsini alıp götürür. İslamiyet öyle bir dindir ki kâfirin dahi kalbini kırmayı yasaklamıştır. Nerede kaldı ki Allahü Te’âlâ’ya ve O’nun Peygamberine inanan, Allah diyen bir Müslüman’ın kalbi kırılınsın. Zira bir müminin kalbini kırmak çok büyük günahdır, haramdır.

Peygamber efendimiz; mübarek elleri ile Kâbe’yi göstererek;

‘Kuşkusuz Allah seni çok şerefli, çok mükerrem, hürmetli, çok azametli kılmıştır; fakat mümin senden daha hürmetli, daha saygı değerdir’ Buyurmadı mı?

Yol’un büyüklerinden, Pîrimiz, Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî’nin buyurduğu gibi: ‘Kâfir bile olsa, hiç kimsenin kalbini kırma! Kalp kırmak Allahü Te’âlâ’yı incitmek demektir’” (s.304).

Romanda sürekli iyilik telkin eden Hızır Ata’nın karşıtı bir simge olarak Nesîmî’nin karşısına çıkan İblis, Nesîmî’ye başından geçen kötü olayları hatırlatarak insanlara yardımdan vazgeçirmeye çalışır:

“- İnsanları iyileştirmek için uğraşma. Söyle geç. Üzerinde durma. Allah elçisini nasıl uyarıyor hatırlamıyor musun? ‘İnanmıyorlar diye neredeyse kendini mahvedeceksin.’ (Şu’arâ Suresi, 3. Ayet). Peygamberin yapmadığını sen mi yapacaksın? Her koyun kendi bacağından asılır (s.185).

Bu durumda da Nesîmî, İblis’in kendisini kandırmasına müsaade etmeyerek, inandığı ‘iyilik’ yolundan vazgeçmeyecektir:

“- Başıma ne gelirse gelsin, insanlar bana ne yaparsa yapsın ölene kadar sadece insanlara değil her canlıya iyilik yaptığım sürece kazanan ben olacağım.

Anladım ki iyilik, iyilik bulmak için yapılmaz. İyilik sadece iyilerin ebedi yoludur. İyilik iyilerin nefes alışıdır. İyilik benim kaderimdir. Tanrı’nın rızası sadece insanların rızasından geçiyor. Son nefesime kadar iyilik. İyilere de kötülere de Müslüman’a da kâfire de iyilik, ama sonsuza kadar iyilik! Her ne yaşarsam iyilik!” (s.186).

Bektaşî düşüncesi, insanın “ibn-ül vakit”, yani “zamanın oğlu” olduğu anlayışına dayanır. Zaman sadece şimdiki zaman’dır. Geçmiş ve gelecek şimdiki zamanın içindedir. “Bu anlayış, Bektaşîlerin servet düşkünü olmamak, katı geçmiş kayıtları ve ‘rasyonel’ gelecek planlarıyla kısıtlanmamak gibi pratik bazı yaklaşımlarına ilişkin ipuçları verdiği gibi, bugünü geçmiş ya da geleceğe feda etmemek yolundaki ahlâki yaklaşımlarına da yansır” (Çamuroğlu, 1999, 18).

Romanda yazarın bir kaç yerde bu düşünceyi de örnekleyerek işlediğini görürüz. Nesîmî’nin Ezirgân’daki sohbeti, kendisini dinleyenleri şaşırtır. Onun anlattığı Allah,

bütün kulları eşit gören, kulun geçmişteki veya gelecekteki değil, o anki samimiyetine hitap eden bir Allah'tır.

Romanın ilerleyen bölümlerinde bu düşünce bir daha karşımıza çıkar. En-gürü'den dervişleriyle birlikte ayrılan Nesîmî Kuzviran'a doğru giderken yol üzerinde yosun tutmuş bir kayaya oturur. Hep birlikte ufukta yükselen güneşin güzelliğini seyrederek. Sanki o kadar yolu bu ana şahitlik etmek için gelmişlerdir. Nesîmî, dervişlerin yüzüne bakmadan söylediği sözlerle yaşanan "an"ın önemini vurgular: "Yarına dair hiçbir şey yok, dün de bizden çıktı. Sadece şu an var, anın kıymetini bilin. Aslını Allah bilir belki de sırf bu anı yaşamak, bu güzelliği seyretmek için yaratıldık "(s.230).

Eserde Nesîmî'nin 'kâmil insan' olma süreci, 'varoluş kaygısını' aşmış olarak ölümü korkmadan kabullenışı ile zirveye ulaşır. Eserin Nesîmî'nin Halep'te Emir Yeşbek tarafından sorgulandığı bölümünde yazar, "İşi sahibine, kılıcı Hz. Ali'ye vermek haklıdır" diyerek aradan çekilmiş, sözü Nesîmî'ye bırakmıştır. Yazar, Nesîmî'nin hayatına dair kesin bilgilerin bulunmadığını, hakkındaki malumatın daha çok rivayetlere dayandığını "Duyduklarımız, anlattıklarımız; masaldan, tevatürlerden öte değil" (s.311). sözleriyle dile getirir. Buna rağmen yazarın, en sağlam kabul edilen kaynaklardaki bilgi kırıntılarını birleştirerek doyurucu bir sorgulama ve müdafaa sahnesi yazmayı başardığı söylenebilir.

Bu sorgulama sahnesinde Nesîmî, Emir Yeşbek'in sorularına cevap verirken, ölümü bile alt etmiş bir derviş olarak, kendi canını kurtarmak derdinde değildir. Onun çabası, "müminin izzetini yere düşürmemek ve yol'un hükmüne zeval vermemek"tir. Nesîmî, bir toplumsal muhalefet lideri olmamasına rağmen, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'ın talimatıyla halkı ayaklandırmak için hazırlık yaptığı gerekçesiyle tutuklanır. Nesîmî atıldığı zindanda mahkeme edilmeden önce, kendisine savunmasını yazması için kâğıt, hokka ve divit bırakan muhafızları beklerken rüya âlemine geçer. Rüyasında, muhafızların yerine, Hallac-ı Mansur, Şems-i Tebrizî, İmam-ı Azam ve Ahmed Yesevî'den oluşan nur yüzlü ihtiyarlar heyeti gelerek Nesîmî'den "Dosdoğru Yol"u, gönlünden ve korkmadan, yazmasını isterler. Nesîmî'nin rüyasında yazdığı Dosdoğru Yol'un ilkelerini açıklayan savunma Emir Yeşbek'e iletilir. Kadılar, Nesîmî'yi suçlu kılacak delilleri bulamazlar. Hepsinin "Müslümanlığına değilse bile müminliğine şahittir" (s.357). Emir, Nesîmî'den yalvarmasını, af dilemesini ister. Fakat korkudan kurtulmuş olan Nesîmî için artık kaçmanın, görüşlerinden vazgeçmenin bir nedeni kalmamıştır. Nesîmî, derisi yüzülerek öldürülür. Her dakika işkence yolu ile ölüme giden Nesîmî bu anda Şeyhi Fazlullah'ı, karısı Fatıma'yı, oğlu Fazl'ı, koruyup kolladığı derviş Refî'i yanında görür. Hızır Ata'nın da geldiğini kendi kanına akseden silüetinden tanır. Nesîmî ölümüyle ölümü öldürmüş, şehadet makamına ve ebedî yaşama erişmiştir. Abdülbakî Gölpınarlı, *Nesîmî, Usulî, Ruhî* adlı eserinde Nesîmî'nin ölümü etrafında teşekkül eden bir hikâyeye yer verir:

"Nesîmî'nin derisi yüzülünce bir de bakmışlar ki eğilip derisini almış ve bir post gibi sırtına vurup yürümüş. Kimse peşine düşmeye cesaret edememiş. Haleb'in on iki kapısında bulunan kapıcılar ve halk, görmüşler ki Nesîmî, derisi sırtında, kapıdan çıkmış ve sır olmuş. Kapıcılar ve halk bir araya gelince herkes, falan kapıdan çıktı diye iddiaya girişmiş ve anlaşılmış ki, o, on iki kapıdan da çıkmıştır" (Gölpınarlı, 1953; Ayan, 2014, 13).

Bu hikâye Nesîmî'nin ölümünün, şairin etrafında ona karşı nasıl bir acıma ve sevgi duygusu oluşturduğunu gösteren güzel bir örnektir. Romanın sonunda Hızır Ata'nın sözleriyle bu ölümün anlamı ve yüceliği ifade edilirken söz konusu hikâyeden de faydalanılmıştır:

“Artık sen ben oldun ben de sen!

‘Yoksa siz, sizden önce gelip geçenlerin başına gelenler size de gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?’

Haniflerin sünnetini yaşama vaktidir oğul.

Bu Yol'un azizi, ölümü öldüren yüce, şehadetin Mübarek olsun! Şehadet şahitliktir. Resulün miraçtaki şahitliği gibi. Şehit olunca insan gömleğinden kurtuldun. Şimdi senin çıkardığın kul gömleğini soymaya çalışıyorlar!

Hadi evlat oyalanma.

Al yere düşen o şanlı başını, topla yüzdükleri derini omuzun üstüne.

Hangi zalime neyimizi bıraktık ki başımızı, derimizi bırakalım. Çıkıp gidelim bu Yezitler yurdundan!” (s.372).

Sonuç

Seyyid Nesîmî, Hurufilik düşüncesinin kurucusu Fazlullah-ı Hurûfî'nin, bu düşüncesinin on dördüncü yüzyılda Anadolu'da yayılmasını sağlayan başhalifelerinden biri olduğu gibi, Klasik Türk edebiyatında şiiirleriyle çok sevilmiş bir Türk şairidir. Hurufilik düşüncesi Fazlullah'ın diğer halifesi Ali el-A'lâ aracılığıyla Anadolu'da Bektaşî düşüncesinin de içine sızmış ve Hurufiliğin bazı ilkeleri Alevi- Bektaşî inanişî içinde benimsenerek günümüze kadar gelmiştir. Nesîmî'nin dilinin ve kalemninin gücü, Hurufilik düşüncesinin yayılmasında oldukça etkili olmuştur. Öte yandan Nesîmî'nin, hem şiiirleri hem de Hallac-ı Mansur'un “ene'l-Hak” iddiasının manevi bir varisi olarak inancı uğruna ölümü göze alması, Alevi-Bektaşî çevrelerince çok sevilmesine ve yedi ulu ozan mertebesine yükseltilmesine yol açmıştır. *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol* romanı, efsanevi hayatı ve düşünceleri fazla tanınmayan bu büyük Türk mutasavvıfını, bir roman kişisi olarak kurgulayarak, kısacası ete kemiğe büründürerek, takdim etme gayreti ile yazılmış bir eserdir. Romanda Nesîmî'nin çoğu karanlıkta kalmış bu hayatı, mümkün olduğu kadar güvenilir kaynakların ışığıyla aydınlatılmaya çalışılmış, boşluklar ise bu verilere zarar vermeyecek şekilde tamamlanmıştır. Romanın öne çıkan bir özelliği de dinî, kültürel ve doğal mekânları tasvire verdiği önemdir. Öyle ki Nesîmî'nin uğradığı şehirler bu mekânlarla bir anlam kazanırlar. Roman bir “yol” metaforu üzerine kurulmuştur. Bu yol, Nesîmî'nin düşüncelerini yayacağı ve göze batmadan yaşayabileceği bir coğrafi güzergâh arayışı olduğu gibi, Nesîmî'nin bağlandığı ve sonuna kadar savunduğu ahlaki sistem anlamına da gelmektedir. Nesîmî'nin yolu, önce kendini sonra Allah'ı aramak üzere birbirine bağlı iki kola ayrılmıştır. Hurufilik harflerden İslami anlamlar çıkarmaya bir düşünce sistemi olmasına rağmen romanda Hurufiliğin harflere yükledikleri anlamlar üzerinde fazla durulmaz; Nesîmî'nin “ene'l-Hak” ve “vahdet-i vücut” konusundaki görüşleri aktarıldıktan sonra, Allah'ın bir yansıması olan ‘insan’a saygı ilkesi öne çıkarılır. Romanda mümkün olduğu kadar, “Ali” gibi, “hafız” gibi, Nesîmî'nin kullandığı isimlerine ve sıfatlarına yer verilerek bu büyük mutasavvıf bütün cepheleriyle tanıtılmaya

çalışılmıştır. Öte yandan, Nesîmî'nin hayatı üzerinde etkisi olan, iktidar ve tarikat ilişkilerinin sergilendiği sosyolojik boyut ve Timur'un gölgesinde yürüyen siyasi arka plan da sürekli vurgulanmıştır. Çınar Ata, romanında, Kur'an'a hâkim olan ve şiirlerinde Kur'an'dan iktibaslar yapan Nesîmî'nin yolunu benimsemiş, romanın anlam dünyasını Kur'an'dan ayetlerle genişletmeye çalışmıştır. Nesîmî'nin şiirleri, fotoğraflar ve haritalarla desteklenen eser, Hocalı şehitlerine ithaf edilmiştir. Bu yol aynı zamanda *Hangâh-Öncekilerin Masalları* (2015), *Sarı Saltuk Baba-Sur'a Üflenene Kadar* (2016), *Hoca Ahmed Yesevî-Sarp Yokuş* (2017), *Sümeyye (r.anha)-Asla Boyun Eğme* (2019), *Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol* (2020), *Ubeydullah Ahrar* (2021) romanlarıyla Türk İslâm ulularını aydınlığa çıkarmaya kalemını adanmış Çınar Ata'nın da yazarlık kariyerinin “dosdoğru yol”udur.

Kaynaklar

- Aksu, Hüsamettin. “Fazlullah-ı Hurûfî”. İslam Ansiklopedisi, 12/277-279, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Aksu, Hüsamettin. “Hurûflilik”. İslam Ansiklopedisi, 18/408-412, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Ayan, Hüseyin. (2014). Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanın Tenkitli Metni. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayar, Pelin Aslan. (2015). Türkçe Edebiyatta Varla Yok Arası Bir Tür Fantastik Roman (1876-1960). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Azamat, Nihat. “Hacı Bayrâm-ı Velî”. İslam Ansiklopedisi, 14/442-447, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Ballı, Hasan Hüseyin. (2013). Hurûfliliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Bilgin, Azmi A. “Nesîmî”. İslam Ansiklopedisi, 33/3-5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Çamuroğlu, Reha. (1999). “Enel-Hakk Demişti Nesimi.” Sabah Rüzgârı.
- Çınar Ata (Alper Kağan Üçer). (2020). Seyyid Nesîmî Dosdoğru Yol. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Emecen, Feridun. “Hudâvendigâr”. İslam Ansiklopedisi, 18/285-286, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Ergenç, Özer. (1980). “XVII. Yüzyılın Başlarında Ankara'nın Yerleşim Durumu Üzerine Bazı Bilgiler”. Osmanlı Araştırmaları 1, İstanbul, 85-108.
- Gölpınarlı, Abdülbakî. (1953). Nesîmî, Usulî, Ruhî. İstanbul: Yeni Matbaa (Varlık Yayınları).
- Güler, Turan. (2016). Türk Romanında Tasavvuf. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gümüş, Semih. (2014). “İhsan Oktay Anar Romanının Özellikleri”, Romanın Şimdiki Zamanı. İstanbul: Can Yayınları, s.70-74.

Hacıyev, İsmail. “Nahçıvan Tarihi ve Kalelerimiz”, (Aktaran: Nazım Muradov) Sanat Tarihi Dergisi, C.12, Sayı: 12, 2003, 99-106

Kayser, Wolfgang. (1963). Das Sprachliche Kunstwerk. Bern München: Franke; Tepebaşılı, Fatih. (2012). Roman İncelemesine Giriş. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Martinez Matis, Scheffel Michael. (2005). Einführung in die Erzähltheorie. München: C.H.Beck; Tepebaşılı, Fatih. (2012). Roman İncelemesine Giriş. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Şahin, Hanifi. (2015). “Câmiu’t-Tevârih’e Göre Gâzân Hân’ın Müslümanlığı ve Bunun İlhanlı Toplumuna Yansımaları”. Bilig, Sayı:73, 2015, 207-230.

Şahin, Haşim. “Şücâüddin Veli”. İslâm Ansiklopedisi, 39/247-248, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Tekin, Mehmet. (2003). Roman Sanatı. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Todorov, Tzvetan. (2012). Fantastik. İstanbul: Metis Yayınları.

Ek 1: Harita

Harita: Seyyid Nesimî'nin Anadolu'daki güzergâhı.

